

Республикалық әдеби-көркем және әлеуметтік журнал

Тұрсынбек КӘКІШЕВ

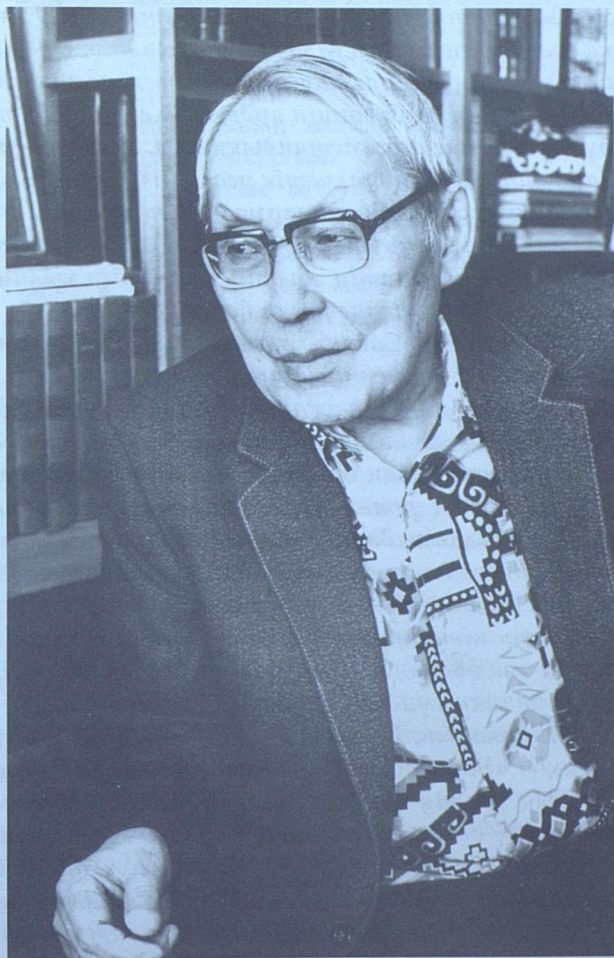
ӨМІРШЕН, ОЙҒА ТОҚТАУ ЖОҚ,

Өмір қызық қой. Кешегің бүгінгімен қойындасып, уақытпен үндесіп жатса бекерге талпынбаған екенмін деп тоқмейілсуіңе болады екен. Сондай ойға ірі ақын, әрі қоғам қайраткері Мұхтар Шахановтың ауруханада жатқан менімен ұялы телефон арқылы сөйлескені себепші болып отыр. 1974 жылы қазақ әдебиетінің классигі, сөзге де, бағаға да сараң, әрбір қадамын байқап басуды әдетіне айналдырған ұлы Ғабит Мүсіреповпен үш сағатқа жуық үйінде сұхбаттасқандымды магнитофонға жазып алып ем. Көзі тірісінде еш жерде жариялауға рұқсат бермеді. Шығайын деп жатқан жинақтан да, журналдан да алдырып тастаған еді. Сол сөзімізді 1998 жылы «Ескірмейді естелік» деген кітабымда жариялаған болатынымын. Сол Мұхтардың көзіне түсіп, «Жалын» журналына жариялауға өтініш білдірді. Соған орай осы алғысөзді де қоса бергенді жөн көрдім.

Қазір сұхбаттар газет-журналдардың тұрақты жанрына айналды. Сырласқанға не жетсін, алайда, сұхбат алушы тілшілерге айтар бір-екі тілегім бар. Біріншіден, кімнен сұхбат алатыныңды мықтап ескер. Оның бүкіл өмірбаянын білмесең де, істеген істерінің ірілерін, жазған шығармаларының ел-жұртқа әсерін мүмкіндігінше білген жөн. Екіншіден, сөйлесетін адамыңның пенде екенін ұмытпай, оның жан сырын, ешкімге айтпай жүрген ой-тілегіне қозғау сала білу шарт.

Сонда ол ағынан ақтарылып, талай-талай қызықты да, кесек ой-пікірлерді айтып тастайды. Осы жағы қазіргі журналистерге жетіспей жатқанын жиі байқаймын.

Ал, Ғабен, екеуіміздің ұзақ сырласуымыздың екі-үш түрлі себебі бар. Шығармаларын оқып, қазақ әдебиеті тарихындағы еңбектерін білу үшін мен ол кісімен табаны күректей 20 жыл бильярд ойнаған пендемін. Ұтып-ұтылып жатқанымыз не сән, ара-арасында тамақ жібітіп қоюдың сәтті сағатын табатынбыз. Ағалы-інідей болып кеткенбіз. 1974 жылы Сәкен, Илияс, Бейімбеттердің 80 жылдығы тойланғанда Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің ұжымымен кездесуді ұйымдастырып, көңіліне жағатын біраз жылы сөздер мен эпитеттерді естігеннен кейін «не жайында сұхбаттасайын деп жүрсің?» дегенде, талантты ағамыз бен інілеріңіз жайында болады ғой баяғы дегенімде бетіме қарап тұрып, «жар-ай-ды» дегенді әзер айтып еді.

Өтініш жасау оңай, оның іс болып шығуы қиын ғой. Баяғыдан бері естіп білгендерімді ойыма жинақтап, М.Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтынан магнитофонға ұста бір жігітті (атын ұмыттым) аппаратымен шақырып алып, сағат он бір кезінде Ғабеңнің үйінің есігін тықылдаттық.

– Ә, кел-дің-дер-ме. Жүріңдер, кабинетте сөйлесейік, – деп, қабырғалардың бәрі кітап сөресіне айналған бөлмесіне бастап кірді. Әдемі беишпентімен жарасымды кейіптегі Ғабең өзінің машықты орнына отырған соң әңгімеге кірістік. Қалай басталғанын мәтінінен аңғарарсыздар.

Мен үш-төрт мәселені анықтамақпын. Бірі – алдындағы ағаларының қазақ әдебиетіне сіңірген еңбектері жөніндегі көзқарасы, екіншісі өзімен құрдас, бірге қол ұстасып жүрген ақын-жазушылар жөніндегі пікірлерін, үшіншіден, өзінің өнерпаздық шеберханасының жайын білу еді. Олардың бәрін сұрап алғаннан кейін, яғни Ғабеңнің ішкі сырын ақтарып алғаннан кейін, өзім ХХ ғасыр басындағы әдебиеттің, әсіресе, кеңес әдебиетінің қалыптасу дәуірін зерттеп жүргендіктен ғана емес, әлі күнге дейін аттарын атауға ұлықсат берілмей, жалпылама «ұлтшыл», «байшыл» деп сырттай төмпешітеп, жамандап жүретін дарындар жөнінде сұрауды қажет санадым. 1957 жылы партия тарихы институтының, 1959 жылы диссертациямның авторефераттары шығып қалған сәтте бүгінгі М.Әуезов атындағы Әдебиет және Өнер институтының партия жиналысы барысында сынға алынып, «буржуазный объектизм» ауруына ілігіп жүргенім есіме түсіп кетті. Қазіргі алаш әдебиетінің ардақтылары, қайраткерлері ол кезде – «халық жауы». Кеңес өкіметіне бұлардың жасаған қастандықтары, Құдай сақтасын, басқа әдебиеттерде болған емес. Өзгені былай қойғанда, «социалистік реализм» әдебиеті қанаттанып, жетекші салаға айналған кезде Кеңес заманында жасаған, шығарма жазған жазушы капитализмге тән сыншыл реализмді қалай қолдана алсын. Сенің мұның М.Әуезовті Совет әдебиетіне жақындатпаудың бір амалы ғой. 1932 жылдан былай Әуезовтің жазғанынан ешбір қылау таба алмайсың» деген пікірді айтып, мені біраз өңірлерге апарып тастаған болатын.

1957 жылы «Садақ» журналын іздеп Уфаға барғанда 700-дей өртелейін деп жатқан қазақ кітаптарының үстінен шығып талай әлекпен Алматыға жеткізген болатынымын. Ол кітаптар қазір Президент мұражайының кітапханасында шашау шықпай сақтаулы. Өкінішке қарай, содан бері дұрыстап оқылмай келеді. «Оқимын» дегендерге күдіктене қарап, қолдарына ұстатпай келе жатқан Қазан төңкерісіне дейін шыққан кітаптардың екінші даналарын да алып қалып өз мұрағатымда ұстап келе жатқаным сенімді тамыр-таныстарыма аян.

Оған дәлелім де бар. Қазақтың арлы азаматы, жазушы-журналист Әбен Сатыбалдиевтің менен Міржақып Дулатовтың кітаптарын 1958 жылы сұрап алуының өзі ұзын хикая. Соның нақты бір көрінісі ретінде менің 70 жылдығыма М.Дулатовтың екі томына өзі жазған «Шындық шырағы» кітабына қолтаңба жазып берген Дана апам, Міржақыптан қалған жалғыз тұяқ 97 жасқа аяқ басқан Гүлнәр Дулатованың ойын сіздерге ұсынайын. Сонда бұл мәселеге бару 70 жылдары қандай күйде болғанын сезесіздер.

«Айналайын, Түрсекеш! Сонау қиын-қыстау кезеңде батырлық жасап, Міржақып әкемнің «Оян, қазақ!», «Бақытсыз Жамалын» табыс етіп қуантқаның есімнен кетпейді. Сол заманда мұндай сыйлық тарту тек қайсар мінезіңнен, мейірімді жүрегіңнен, ар тазалығынан туған ерлік! Оны ұмытпай бағалайтын апан – Гүлнәр Міржақыпқызы!».

Мінекей, осындай кезеңде Ғабеңнен Алаш әдебиетінің өкілдері туралы сұрау, мәселе қозғаудың өзі қауіпті де қатерлі болғаны сөзсіз. Оның дәлелін Ғабең әрекетінен аңғарта кетейін.

Институт ұжымы біздің сыр-сұхбатымызды баспаға дайындап жатқан жинақтарына қоспақ болыпты. Ол кезде институтта қызмет істеп жүрген марқұм Жайсаңбек Молдағалиев оның екінші данасын «Жұлдыз» журналына апарып беріпті. Аңқылдақ, ойындағысын жасырмай айтатын Жайсаңбек Ғабең бір кездескенде осы жайды сүйінші сұрағандай айтып қойыпты. Ал бұл тұста СССР Жазушыларының I съезіне қатысқан атақты жазушыларды Социалистік Еңбек ері атағына ұсынып жатқан көрінеді. Қазақстанда I съезге қатысқандардың көбі 1937 жылғы қызыл қырғын кезінде жойылып кеткендіктен, Қазақстаннан бір жазушы табылмағаны ұят болар деген сөзді съезге қатыспаған Ғабит Мүсіреповке қарата ыңғайлапты. Осыдан хабары бар Ғабең журнал редакциясына барып теріліп жатқан материалды тоқтатты. Оны телефонмен сөйлескенде өзі айтты және сұхбатымыздың аяқ жағында жайсыз бір сұрақтарың болып еді, соны еш жариялымға қоспағайсың деп қатты ескертті. Социалистік Еңбек Ері Ғабит Мүсіреповтің көзі тірі кезінде ол сұхбат жарық көрмей, тек тәуелсіздік келгеннен кейін жарияланды. Ұлы дарынның айтқан ойларының өміршеңдігі арқасында «Жалын» журналы арқылы қалың оқушыларға жол тартайын деп отыр.

Қадірлі Ғабе!

Биыл, 1974 жылы қазақ әдебиетінің ұлы жазушыларына арналған жиындар өтіп жатыр ғой. Әнеукүні Ілияс Жансүгіровтың тойын өткіздік. Содан кейін университетте Сәкеннің 80 жылдық тойы өтті. Ол, әрине, қалалық жиналыс емес, университет коллективінің Сәкенге арнаған жиыны. Сонда өзіңіз естелік айттыңыз.

Сол айтқан естеліктеріңізге жұртшылық құлақтанып қалыпты. Сол жиында магнитофонымыз дұрыс жұмыс істемей, жазып ала алмадық. Енді, әрине, ол өткен дүниені қалпына қайта түсіру қиын, дегенмен де сол жиналыста сөйлеген сөздеріңізді, айтқан естелігіңізді бүгін суыртпақтап шығарып алсақ деген едім. Сонымен қатар, жалғыз Сәкен емес, сіздің творчествоңызға байланысты да біраз сауалдар туатыны сөзсіз. Осы жағдайларға байланысты сізбен диалогтасып отырмыз. Сіздің Сәкен жайлы пікірлеріңізді, өз творчествоңыз туралы ойларыңызды білгіміз келеді.

Әрине, Сәкеннің, Ілиястың, Бейімбеттің бір жылдың төлі болуы қазақ әдебиеті классиктерінің молдығын көрсетеді ғой. Алайда, үшеуі үш жылда туса, сөз мерекесі, әдебиет мейрамы ұзара түсер ме еді деген ой келеді. Әрине, үшеуінің бір жылда туғанын енді түзету қиын, бірақ дегенмен де біздің әдебиетіміздің танылуында, әдебиетіміздің халықаралық деңгейге шығуында осындай классиктеріміздің үлесі мол ғой. Сондықтан осы әңгімемізді классиктерімізге, оның ішінде Сәкенге байланыстырып өткізсек деп едім. Мен бірнеше сұрақтар дайындап келдім. Сіздің пікіріңізді білгіміз келеді.

Мысалы ғой, Сәкен жөнінде қазір пікір айтқан адамдар аз емес. Сәкеннің әдебиетіміздегі орны, мәдениетіміздегі, халқымыздың тарихындағы орны жөнінде пікірлер көп айтылып, көп жазылды. Сіздің пікірлеріңіздің, жазған мақалаларыңыздың, айтқан ойларыңыздың барлығы да оқушы жұртшылықтың көңілінде, кітапханасында. Солай бола тұрса да, тағы да бір рет Сәкеннің қазақ халқының әдебиеті мен мәдениетіндегі орны қандай? Соңғы кездің көзқарасымен қалай түйіндеуге болады? Сәкеннің қазақ мәдениетіндегі, әдебиетіндегі, халқының тарихындағы орны жайында түйінді пікіріңізді анық айтып берсеңіз екен.

Ғабит Мүсірепов. Сәкеннің қазақ әдебиеті мен қазақ совет мәдениетінің, жалпы халық ағарту жұмыстарының жаңа беталыс табуындағы орны ерекше ғой. Сәкен алғашқы кезде жапа-жалғыз. Жаңа әдебиет, жаңа мәдениет дегеннің бағытын жапа-жалғыз белгілеген адамымыз деуге болады.

Біздің зерттеушілерде бір ескерілмей жүрген жағдайлар бар. Сәкен революция туын көтеріп шыққанда Сәкеннің қасында қаншама жазушылар бар еді, қанша қалам қайраткерлері, қанша халық

ағарту жағындағы әлеумет қайраткерлері бар еді? Дәл Сәкен «Жасасын Совет» деп атқа мінгенде ондай жолдастары аз болатын.

Жұртқа мәлім ғой, бүкіл қазақ интеллигенциясының ол дәуірде 90 пайызы ұлтшылдық бағытта жүретұғын. Кейін олардың бізге келіп қосылғаны жоқ емес, бар. Бірақ ол дәуірде Сәкенге жолдас болғандары жоқ.

Сәкенді біз совет әдебиетінің негізін қалаушы деп айтатын болсақ, ең алдымен Сәкеннің сол майданды жалғыз басқарып, совет ұранын жалғыз көтергендігін ескеруіміз керек.

Шындығына қарағанда, «Қазақ», «Ақжол», «Сарыарқа», «Абай», «Сана», «Шолпан» журналдарының айналасы лықси толып отырған бұрынғы ескі интеллигенция еді ғой. Оның барлығының да бағыты тап сол дәуірде совет құрылысының бағытымен ұштасып жатпайтұғын. Көпшілігі негізі қаланып жатқан жаңа құрылысқа қарсы болып отыратұғын.

Сол кезде Сәкен, әйтеуір шамасы келгенше, жалғыз да болса қызыл туды қолдан түсірген жоқ. Сәкеннің өзі үлкен ақын. Әсіресе, жазғанынан гөрі өзінің жаны үлкен ақын адам болатұғын. Сөйте тұрып, сондай жалғыздығына қарамастан, Сәкен бұрылмастан, айналмастан бәріміздің өсуімізге, бүгінгі Совет әдебиеті деп саналатын үлкен әдебиеттің балаң кезінде соның бағытын аудармай, бұлжытпай жаңа дәуірге қарай бейімдеп басқарып отырды.

Сәкен жалғыз және сол жалғыздығына қарамай үлкен орын алған кісі. Сондықтан мен Сәкенді басқалардан ерекше бағалаймын.

Қанша өссек те, ол кезде жаңа туып келе жатқан қазақ әдебиетінің кадрлары түбегейлі әзірлікпен келген, дүниетану жағынан белгілі көзқарасы қалыптасып болған жандар емес қой. Сонысына қарамай, Сәкен бізді дұрыс жолға, дұрыс бағытқа бастап кетті деп ойлаймын.

Сол бағыт, сол Сәкеннің берген үлгі-өнегесі біздің совет әдебиетінің тез өркендеп кетуіне үлкен бағыт, кәдуілгі орыс халқы айтатын, путевка берді. Бізде ондай путевка дегеннің дәл мағынасы шыға бермейді. Сәкеннің жалғыз жүріп алысқан, жүріп келе жатқан революциялық дәуірдің бағытын (Мен әдебиет-мәдениет майданындағы бағытын айтамын) жалғыз өзі берік ұстап, жалғыз өзі мойнына алған, жас кадрлар жинап, болашақтың жолын, бағытын сызып кеткендей адам көремін.

Т.К. Кейінгі сұрақтардың ішінде ондай сауалдарым бар еді. Алдын алып қойдыңыз. Ендігі бір мәселе: Сәкенді алғаш көргеніңізді айтып беріңізші. Алдымен Сәкеннің өзін көрдіңіз бе, әлде данқын естідіңіз бе? Революция жолындағы ер-азаматтың іс-әрекетінің сізге жасаған әсері қандай болғанын баяндап беріңізші.

Ғ.М. Мен елде 20-жылдары ауыл кеңестің хат-

шысы дегендей, волисполкомның мүшесі дегендей, одан басқа да әр түрлі қызмет істеп, баяғы, қолға газет түсіп қалса оқып жүретін жастардың бірі едім. Иә, 21 жылы Пресногоркеуде жоғары бастауыш училище бітірдім. Бұрын молладан екі-үш жыл оқығаным бар.

Кейіннен біздің үлкен, атақты жазушыларымыз болып кеткен Ілияс, Бейімбет, Мұхтар, Сәбитер бұл кезде Сәкенмен қол ұстасып, жұмыс істескен болмайтұғын. Ұлтшыл интеллигенттер бір жағынан тұтас, қалың, барлық баспасөзді, газетті менгеріп кетуіне шамасы келетін дәрежеде болса, Сәкенмен бірге қол ұстасып аттана қоятұғын жазушылар, совет жазушылары дейміз ғой осы күні, ол кезде шыға қойған жоқты. Сондықтан да Сәкеннің орны, тағы да қайталап айтамын, бөлек орын, ерекше орын, біздің мәдениетіміздің дұрыс бағыт алып кетуі жағынан қарағанда.

Т.К. Сәкенді алғаш кездестіруіңіз, көруіңіз жайында. Алдымен Сәкеннің даңқын естідіңіз бе, иә болмаса өзін көрдіңіз бе? Осы жайында алғашқы әсеріңізді айтып берсеңіз.

Ғ.М. Сәкен деген ақын, революцияны өз қолымен жасасқан, Ақмолада Советтің туын өз қолымен көтерген. Халық Комиссарлары Советінің председатели, халықтың аса бір қамқор адамы деген даңқ қазақ халқына кең жайылып жататын. Мен де солай алдымен даңқын естідім.

Сонан соң, 1923 жылы күзде мен Орынборға оқуға келдім. Рабфакқа, Орынбордағы оқу ісіне араласу Сәкеннің екінші бір қызметі сияқты екен. Сәбит рабфакқа бір жыл бұрын келіп түскен.

Сол отыз баланы анда-мұнда: ересектер мектебіне, «опытно-показательная школа» дейтін он жылдық мектепке, Рабфакқа, Қазан институтына бөліп-бөліп орналастыруда Сәкен оқу жұмысын басқаратын адамдай қатынасты. Сол отыз шақты баланың бәрі де оқуға қабылдандық.

Сәбит 22-жылы Рабфакқа түскен соң, Сәкенмен жақындасып кетіпті. Сәкеннің Орынбордағы Девская, 5 дейтін үйінің бір бөлмесінде тұрады екен Сәбит. Сәбитпен бірге қыс ортасына дейін мен де сол үйде тұрдым.

Буденныйдың мұртындай қайырып тастаған мұртты, қара толқынды келген шашты, өзі аққұба, көз қиығы ерекше, денесі сом, еркек ішіндегі аса бір сымбатты адам еді. Мен Сәкеннің өлеңдерінен кейде ырғақ жағынан болсын, ой мен түр жағынан болсын кемшілік таба аламын осы кезде, бірақ Сәкеннің кісілік жаратылысында бір кемшілік жоқ деп ойлаймын.

Ол шай үстінде көп әңгіме айтатын, өзі домбыра шертетін. Сәкеннің шайы деген 2-3 сағатқа созылады. Ол кезде арақ ішу деген жоқ қазақ арасында, темекі тарту аз. Кем болса он-он бес кісі Сәкеннің айналасына жиналар еді. Оның үшеу-төртеуі Қарсақпайдың, Қарағандының жұмыскері, 1912 жылы Лена оқиғасына қатынасқан Угар

Шөнібеков сияқты, сонсын өзі оқуға түсіріп, өзі өсіріп келе жатқан бірталай жұмысшы жастар, ел жастары Сәкеннің үйінде тұратын, ал тұрмағандарының өзі де, Сәкеннің мойнындағы асыранды балаларындай көп болатұғын.

Сәкеннің кескініне қарап, оның ақын екендігіне сенетін едік. Сәкен жиырма сегіз жасында Совнарком председатели болған ғой.

Енді қарасақ, Сәкеннен біз сегіз жас кіші екенбіз, бірақ сол кезде ол бізге таудай, ұлы адамдай көрінетін. Өйткені әрбір ісінде елдің қамы аңғарылатын. Өзі елді көп аралайтын. Әсіресе, Орал өңіріне көп барып жүрді. Орынборға жақын маңайдан оқушылар әкеліп, ел тіршіліктерінен көп әңгіме айтып жүретұғын. Сол кездегі Сәкеннің жазғанынан Орынборға қарайтын елдердің біразының тіршілігі қандай екенін көресіз.

Т.К. Сәкеннің сізге тікелей тиген жәрдемі бар ма?

Ғ.М. Бірінші, Сәкен мені рабфакқа түсірді. Екінші, мен 1924 жылы партияға түсемін деп арыз бергенімде, Сәкен менің рекомандаторым болды. Сәкен арқылы мен Әліби Жанкелдинмен таныстым. Бір адам болса да революцияға дейінгі стажы бар адам керек болатын ол кезде. Әлекең маған рекомандация берді.

Ол кезде партияға рекомандация беруге 5 кісі керек еді. Сәкен мені сол кезде КазПИ-дің ректоры болған Баймен Алманов деген кісімен таныстырды. Ол да ескі коммунист еді. Маған рекомандация берді.

Тағы бір жайды еске алуға болады. Қарақұм деген жерде 30-шы жылы аудандардың ортасындағы жер таласы болып, Әліби Жанкелдин, Сәкен, мен, тағы біраз адам сонда бардық. Сол кезде біз Аралда бір вагонда тұрдық. Әрқайсымыздың бөлек купеміз болушы еді.

Сәкен бәрімізден ерте тұрып, қыдырып кетеді. Күнде таңертең Ташкентке қарай Москва пойызы өтеді. Содан газет алып келетін еді Сәкен. Бір күні, мен тұрған жоқ едім әлі, купемді ашып, Сәкен менің бетіме «Литературная газетаны» «оқы» деп тастай берді. Өзі шығып кетті. Газетті жалма-жан алып қарасам, Маяковский қайтыс болған екен.

Маяковскийдің өліміне Сәкен қатты қайғырды. Өзінің де Маяковскийше жазған кездері бар ғой. Ешкімге айтып жарияламаса да, Маяковскийді өзіне арқа тұтатын.

Т.К. Маяковскиймен екеуі дос болыпты деген әңгіме бар ғой.

Ғ.М. Маяковскиймен Сәкен көп кездескен сияқты. Сол газетте Маяковскийдің «Товарищ правительство, моя лодка разбилося о быт, к чему теперь вспоминать бед и обид» деген жолдары бар еді. Соны Сәкен қайта-қайта еске алып, жазушылар арасындағы жағдайларды көбірек айтып кетті. Содан кейін біз жүк машинамен жолсыз Қарақұмға жүріп кеттік.

Т.К. Қарақұм деген қай жер сонда?

Ғ.М. Бұл – Шалқар мен Ырғыздың ортасында, Жезқазғанның күнбатыс солтүстік жағында.

Т.К. Ақтөбе мен Жезқазғанның екі ортасында екен ғой.

Ғ.М. Иә, сол маңай. Сол жолда. Сәкен ылғи тоқтаған жерде мені қасына ертіп, даланы кезіп кетуші еді. Әсіресе, Маяковскийдің өлімі Сәкенге үлкен бір ой салған сияқты. Ол Маяковскийдің ақындығының басқаларға ұқсамайтын ерекшелігін көбірек айтатын. Сол сапардағы екі нәрсе есімде қалыпты. Біреуі – «Сәкеннің досы көп. Сәкеннің жолдасы көп дейді жұрт. Шындап қарасам, менің жолдасым да, досым да, тіпті қайда барсам да толып жатыр. Бірақ солардың ішінде бір сырласым жоқ екен», – деді. Мұнайып айтқандай болды.

Т.К. «Сыр сандықты» жазған кездегі көңіл күйлерінен әлі айыға алмай жүрген тұсы ғой...

Ғ.М. Иә, сол «Сыр сандық», айтпақшы, содан кейін жазылды ма екен?

Т.К. Алдында жазылды.

Ғ.М. Ә, солай ма?.. Әйтеуір, «Сыр сандықтың» әсерін сол далада көбірек айтып жүрді. Ол кезде мен жаңа ғана жаза бастаған кезім еді. Сонда сырласуға, иә болмаса, ең берісі ашылып сөйлесуге болатын жастардың бірі шығар деп үміттенуі де мүмкін. Мен оны солай үміттеніп еді деп айта алмаймын. Өйткені Сәкеннің аты – Сәкен.

Т.К. Сәкен сіздің «Тулаған толқында» атты шығармаңызды оқыған шығар?

Ғ.М. Оқыды.

Т.К. Сәкен түсінігіндегі сұлулықтың сыры қандай еді?

Ғ.М. Сәкен айтатын: «Кейбіреулер қиялындағы сұлу әйел бейнесін өзі ойша жасап алады да, соңсын оны өмірде кездестіре алмай, әуре болады да жүреді. Бірақ мен білетін, мен сүйетін әйелдің беті, көзі, мұрны, бойы, аяқ-қолы менің өз ойымда ғана болуы мүмкін», – деп. «Өз ойымда жасалған» деген жоқ, «өз ойымда ғана болуы мүмкін», – деді.

Кеше «Иностранная литература» журналында Петрарка туралы үлкен зерттеу шықты. Авторы есімде жоқ, поляк жазушысы болуы керек. Сол Петрарка бір бейнені өзі ойдан жасап, соған өзі ғашық болып кеткен. Петрарканың 300-400 өлеңі бар. Соның барлығы бір адамға, бір ғана әйелге жазылған. Тарихта мұндай аңыздар бола береді. Өзі салған суретке, өзі тастан қашаған мүсінге өзі құмартып, ғашық болып жүретін көркемөнер қайраткерлері бар ғой...

Т.К. Сөзіңізді бөлгенге ғафу етерсіз. Сіздің «Кездеспей кеткен бір бейне» атты шығармаңызда, сұлулықтың символы ретінде, осы айтып отырған ойлардың дамытылған формасында...

Ғ.М. Соның ұшқыны ғой.

Т.К. Соны Сәкенге байланыстырған уақытта...

Ғ.М. Мен шамам келгенше, «Кездеспей кеткен бір бейнеде» Ақлиманың бейнесін Сәкеннің өзі толықтырар ма еді» деген ойда болдым. Сәкен бір-ақ рет көріп қалады да, анықтап, бейнелей алмайды, бірақ Сәкен оны өз ойымен өсіріп, өндеп, әдемілеп, нағыз ғашық болатын қыз етіп алған ғой. Мен сол тұрғыда жазып едім оны.

Т.К. Сұлулықты, ажарлылықты, ақылдылықты қастерлеу жөніндегі ойларыңызды мына соңғы жазып жатқан повесіңіздегі Ұлпан бейнесімен байланыстыра кетсеңіз.

Ғ.М. Жазушы болған соң еліміздің тарихына байланысты нәрселерді қарастыра жүресің ғой. Менде шешілмей жүрген бір жұмбақ бар. Мынау жиырма екі болыс Қаракесек елінің ұраны – «Қарқабат». Қарқабат – әйел аты. Біржан Сараман айтқанда. «Сал Біржан салды әнге Қарқабаттап», – дейді. Біржан ұлы жүзге келіп айтқанда, арғынның ақыны болып айтысады ғой. Ол өзі – Нұралы Керей. Мынау мен жазып отырған Есенай сол Қожағұл, кәдуілгі Біржанның атасы ғой. Өтей деген адамның жерін тартып алған. Сол Біржан Арғынның атынан айтысқа түскенде сиынатын аруағы, шақырған ұраны – Қарқабат – әйел. Екінші, Қытай жерінде он екі болыс Абақ керей бар дейді. Сондағы Абақ деген кісі де әйел. Ал мынау орта жүзде Айбике, Нұрымбике, Күнкөке, Сүйінбике деген елдер бар, соның барлығы үлкен-үлкен руларға қойылған әйелдің аты. Сәкеннің елі Енең деп аталады.

Т.К. Иә, солай...

Ғ.М. «Енең деген – «әжен» деген сөз ғой. Сонда бұлар Қыз Жібек немесе Баян сұлу сияқты сұлулығымен атағы шыққан әйелдер емес, болмаса матриархаттан келе жатқан сарқыншақ емес. Кәдуілгі патриархальды феодалдық дәуірде елді билеп кеткен әйелдер.

Мен алып отырған Ұлпан деген кісі біздің елден шыққан, өмірде болған адам. Зираты біздің ауылымыздан екі шақырым жерде еді. Бірақ ол менің көрген кісім емес, сондықтан анау әйелдерден желі тартып барып, бейне жасауға тиістімін ғой. Сол елге егін салдырған деген даңқы қалған, шөп шаптырған, қыстау салдырған. Есенайдің, бай Есенайдің малын бүкіл ел бағып, жалғыз соның аузына қарап, қара қазанына қарап ши болып қалғанда, солардың 15-20 жылдық еңбегін бөліп беріп, елді ел қылған адам дейді Ұлпанды.

Мен қазақ елінің бір ақылды әйелінің бейнесін жасамақпын. Басқа елде өзінің көрікті әйелін де, ақылды әйелін де, басқа әйелін де бейнелеп жүр ғой. Мынау Ұлпан сондай әйелдің бейнесі болар деп жаза бастаған едім. Мұнан кейін де тағы бір әйел суреттеледі, соны бейнелегенде де мен сонау Сәкеннің алыстағы әсерінен нәр аламын ғой деп ойлаймын. Кейде сол әйелді сипаттағанда, мінез-

құлқын жазғанда, Сәкеннің «Шіркін-ай, сондай әйел болар ма еді?» – дейтұғын бір арманды өкініштері есімде қалған сияқты, ылғи көз алдымда тұрады.

Т.К. Олай болса, Сәкеннің, Сіздің сұлулық жөніндегі көзқарастарыңыздың барлық жиынтығы «Кездеспей кеткен бір бейне», «Ұлпан» арқылы сыртқа шығып жатқан сияқты ғой, тегі.

Ғ.М. Солай деуге де болады.

Т.К. Енді Сәкеннің өзіне қарай қайтадан бір оралсақ қайтеді? Сәкен КазАПП-ты құрған уақытта соның жетекшісі, алғашқы ұйымдастырушысы болды ғой. Совнаркомнан түскеннен кейін Москвадан «Кузницанын» өкілі, РААП-тың өкілі болып келді. Сондағы алған әсеріңіз, қазақтың совет жазушыларын ұйымдастырудағы Сәкеннің іс-әрекеттері қандай болды?

Ғ.М. Мұнда бір өте нәзік жағдайлар бар. Сәкен ұлтшылдық ықпалында жүрген адамдарды оңай тәрбиелеп аламын деп ойламаған кісі. Сондықтан әдебиеттегі, мәдениеттегі жаңа беталысты тезірек ұғынып, қолға алып кететін алдымен жастар болуы керек деп үміт артқан сияқты.

КазАПП-ты алғаш ұйымдастырған кезде мен ол маңайда болған жоқпын. Оқып жүрген кезім. Сонда, Сәбит, Асқар Тоқмағамбетов, Тайыр Жароков, баяғы Қалмақан Әбдіқадыров, Елжас Бекенов, Әбдірахман Айсарин, Әбділда Тәжібаев секілді жеті-сегіз адамды бірден жастардан жинапты.

Бұл кезде Мағжанға қарсылық қатты күшейіп тұрған кез, оның да әлі бізге мойын бұра қойған кезі емес. Ол Жамбылдың кезі емес. Ол «Мен тоқсанмен біргенің» де кезі емес. Әріректе, әлі шалқақ жатқан кезі Мағжанның.

Сонсын біраз әдебиетшілер «Қазақстан» баспасының айналасында болды. Ташкентте шығатын газет-журналдың айналасындағылар Каз-АПП-тың бағытына түп-түгел қарсы. КазАПП-тың бағыты түгіл жалпы қазақ әдебиетінің өсіп-өркендеу жолына қарсы. «Орыс жазушылары олай қылған екен деп, бізде былай қыла салмауымыз керек» деп сіресіп жатқан кезі ғой. Және олардың өзі білім жағынан Сәкеннен артық болмаса кем емес, қалай дегенмен тең. Оларды тәрбиелеймін деп Сәкен әуре болмай, әуелі жастардан жазушы жинаған. Әрине, келе-келе бұл жастардың ішінен де кішкене теріс азулар шығып кетті. Жалпы, осы өзімізден басқаны ішке кіргізбейік дегендей бағыттар болып, солақайлық жасалды. Мысалы, КазАПП-қа Бейімбет пен Ілиясты тартпау сияқты, бұл әрине жақсылық емес қой, Бірақ Сәкен, мен білетін Сәкен, Бейімбетпенен, Ілияспенен дос адам еді. Оларды қатты бағалайтын адам еді. Сол кезде де солақайлық күшейіп, Сәкенге «сіз енді ақсақал болып, үйде отырыңыз» деген сыңай байқалатын.

Т.К. Қалғанын өзіміз жөндеп аламыз деп қой, баяғы...

Ғ.М. Иә, қалғанын өзіміз істеп аламыз деп. Біраз адамды маңайларына жолатпай жүрді.

Т.К. Қайыпназаровтардың тұсы ғой.

Ғ.М. Қайыпназаровтардың тұсы. Баяғы Әбдірахман Байділдин болды. Солақайлық жағынан біздің Сәкен де ешкімге есесін жібере қоймайтұғын. Бірақ сол тұста «Жыл құсы» дейтін альманахты, «Әдебиет майданы» журналын шығаруда Сәкен басшы, көсем болды.

Т.К. Тағы да бір топ сұрақтарым бар. Ол көбіне Сәкеннің қоғамдық, мемлекеттік қайраткерлігіне байланысты.

1923 жылы сіз Сәбенмен екеуіңіз Сәкеннің үйінде жатқан уақыттарыңызда Мемлекет басшысы ретінде біраз айттыңыз ғой әлгінде.

Жалпы халықтық тұрғыдан келген уақытта, қазақ мәдениетін, қазақ елін, шаруашылығын көтеру тұрғысынан келген уақытта өзіңіз білетін Сәкеннің арманды ойлары, жүзеге аспай қалған жоспарлары бар ма? Жоқ болмаса солардың көбін өзі біраз атқарып, дендеп тастады ма? Осы жөніндегі ойларыңыз қандай?

Ғ.М. Сәкен адам ретінде, мемлекет басшысы ретінде, меніңше, ешкімге жақсылықтан басқа ешнәрсе ойламайтын. Бұл сол кездегі, менің жас кезімдегі әсерім емес, кейін де талай әңгімелерде, талай істерде байқалған Сәкеннің табиғаты ғой деп ойлаймын.

Сәкен «анаған қарсы болды, мынаған қарсы болды» дейді ғой. Бұның көпшілігі Сәкеннің атымен жасалған істер. Сондай қолайсыз жағдайларды, әсіресе мына жікшілдік жағындағыны, Сәкенге танып жіберіп, Сәкен көбінесе содан күйіп жүретін.

Мен оны Совнарком кезінде, «Еңбекші қазақ» газетінің редакторы болғанда да көріп, біліп жүрдім. Сол лауазымдарына қарамай, оқу істеріне қатты араласып отыратын адам еді. Әлгі, 1922 жылғы ашаршылық кездерінде Сәкен елдің жайына көбірек назар аударатын, әңгімесінің көпшілігі соған арналатын.

Ол кезде Сәкен Қазақ автономиялық республикасының Совнарком председателі ғой. Біздің рабфакқа жаңа түскен кезіміз. Сәкеннің айтқан әңгімесіне құлақ қойып, зер салып тыңдағанымыз болмаса, анықтап сұрауға шамамыз келмейтін. Сол тұста сайлау деген де жиі болып тұратын – болыс сайлауы, ВЦИК-тің сайлауы, КазЦИК-тің сайлауы, Советтердің сайлауы...

Әлгіндей әңгімелер үстінде өзінің Ленинге жолыққанын, Кремльге тоқтаусыз кіре беретінін, Ленинмен қалай сөйлесетінін көбірек айтатын еді.

Менің байқауымша, ол Ленинге 3-4 рет кірген, 3-4 рет мәжілісте болған сияқты сезілетін еді. Съезд

уақытында Совнарком председателінің президиумда болулары да мүмкін. Онда болмаса, съезд үстіндегі жүріс-тұрыстарда сөйлесуі, не өзінің кабинетінде Лениннің Сәкенді қабылдауы даусыз ғой деп ойлаймын. Ленин жайын сұрай қою бізге ол кезде тіпті ретке келмейтін шаруа ғой. Соны біз анықтай алмай кеттік. Білсе, естігені бар, әлгі Қаскей Өтекин білер, құлағында не қалды екен, өйткені ол «Еңбекші қазақ» газетінің секретары болатын.

Т.К. Әнеукүні университетте естелік айтқан уақытта Лениннің мінезін аңғартатын бір детальды: «Осылай емес пе?», – деп басын қисайтып, бір сұрақ қоятын әдетін айтып едіңіз.

Ғ.М. Ондай жайларды Сәкен көп айтатын. Өзіне бір рет Ленин «Ты же поэт» деп қалғаны бар деп айтатұғын еді.

Т.К. Оны қандай жағдайда айтты екен?..

Ғ.М. Ондай әңгімелерде Лениннің айтқан негізгі, салмақты мәселелерін бізге айта қоймауы мүмкін. Бірақ сол жеке кездесу кездерінде, әсіресе салынайын деп жатқан Көкшетау жолы әңгіме болған сияқты. Кейін оны «Жер қазғандарда» жазды. Осы төңіректе бір әңгіме болғаны анық. Кен байтақ қазақ даласының қарым-қатынасы жоқ, бір облысқа бару үшін қаншама күндер кететінін айттып, темір жол салу жағын тездетуді өтінген жайы бар сияқты. Сол кезде Ленин оны тез жасайтын ақша қайда, ты же поэт, саған ол оңай көрінеді, ал біздің қалтамыз бос отыр ғой деп айтқан сияқты.

Т.К. Қаражат мәселесіне, Ленинмен кездесуіне байланысты мынадай бір жай менің есіме түсіп отыр. Архив документтеріне қарап отырғанда, қаражат өзі қашанда жетпей жатады ғой.

Біздің республикамыздың жол қатынасын жақсарту мақсатында Сәкен аэроплан алу, теміржолды өркендету мәселесін қатты көтерген.

Ал сонымен қатар, ең бір айрықша, ақшаны көп тілеген және әлеумет ыждаһатын талап еткен мәселе – оқу ағарту саласы. Сәкеннің айтатыны бар ғой: «Қазақ халқы енді бір жиырма жылдың ішінде мәдениетті елдердің қатарына қосылуы керек», – деп, мүмкін, осыған қажетті қаражаттар жөнінде, осы мақсаттар деңгейінде болған әңгіме шығар.

Ғ.М. Сәкеннің аэроплан сатып алу керек деген екі-үш мақаласы бар ғой. Сәкен теміржолды, экспресті, аэропланды жазғанда да біздің еліміздің, жеріміздің сонша шашылып, бытырап жатқанын еске алған. Мәдениетті елдердің қатарына тез жету үшін теміржол, аэроплан керек дейтін ойлары оның Ленинге байланысты да айтатын әңгімелерінің бір үлкен саласы болатын.

Бағғыда қызыл отау керуені деген жүргізілді ғой. Оны біз қазір Әліби Жанкелдин атына байланыстырамыз. Әлекең тек сол қызыл отаудың, сол керуеннің бастығы ғана. Оны шығарып жүрген,

елге спектакль апарындар, оқу апарындар, білім апарындар деген идеяның көбі Сәкеннен таралған болатын. Сәкеннің керуен қайтып келгенде қатты наразылық айтқаны бар: Спектакль беріндер деп те кісі костық, пьеса да, әншілер де, домбырашылар да бердік, соның барлығын пайдалана алмай, әншейін өлең айтудан басқа жағын келістіре алмай келді», – деп.

Мен білсем, Сәкен өзі республикалық ЧК-ның сауатсыздықты жою жөніндегі комиссиясының бастығы болатын.

Т.К. Ол жөнінде жазған мақалалары өте көп. Сонсын, өзінің ағартушылық, мұғалімдік парызы да бар ғой мойнында.

Ғ.М. Ол өзі 1916 жылы мұғалімдік семинарияны бітірген, енді бала оқытам дегенде қозғалысқа қатысып кеткен адам ғой. Содан соң ол қайтып бастауыш мектепке оралған кісі емес, сабақ берген кісі емес. Кейін, осы Алматының өзінде Сәкен сабақ бермей отыруына да болатын еді, бірақ сол әртіннен келе жатқан әлгі халық ағарту қызметкерлерінің парызы болуы керек, осы КазПИ-де, анда-мұнда сабақ беріп жүрді.

Т.К. Осыған байланысты менде тағы да бір сұрақтар туып отыр. 1922 жылдан бастап Сәкен қазақ тілін кеңсе тіліне айналдыру мәселесін көп көтерді. Ана тілі арқылы халықты өкімет ісіне жақындату, сол тіл арқылы елді өркендету, жеткізу мәселесіне Сәкеннің көзқарасы қандай еді?

Ғ.М. Сәкен қазақтың тілі дегенге қатты қарайтын кісі еді. Ол елдің конституциясының бірінші пунктінде «Мемлекеттік тіліміз – қазақ тілі» деп жазу керек деп сөйлейтін. Ал біріміз орысшалап, біріміз қазақшалап, «шала молда дін бұзар» болып отырсақ, ел өз бетімен өзі дұрыс ойланып, өз сана-сезімімен түсінбесе, өз ісін өзі орнықты істей алмайды. Елдіктің негізгі белгісі – тілінде. Осы мағынада ол көп сөйлейтін, көп жазатын да еді.

Ол кезде көптеген қазақ аудандарында кеңсе, оқу-ағарту істері – барлығы қазақ тілінде жүретін.

Сәкен тілді жеке ғана сөйлесу үшін, жеке ғана қызмет атқару үшін керекті нәрсе деп ұғынбайтын. Тілдің өзі көп салалы. Жалғыз әдебиет тілі ғана емес, мемлекеттік, яғни кәдуілгі кеңселік тіл, заң тілі, әскер тілі, сонымен бірге ауыл шаруашылық, өндірістік дүние жағындағы тілі болуы керек дейтін.

Менің алғашқы басылып шыққан нәрсем – «Американ бидайығы» деген кішкентай кітапша. Білмеймін, неше бет екені есімде жоқ. Сонда «сен маманмын деп маманша да жазасың, бірақ сенің тілің жақсы екен, шаруа адамдары түсіне алады екен, олардың басын шатастырмапсын», – деп еді. Мақтаған түрі солай болушы еді ол кісінің.

Демек, ол тілге, тілдің өсуіне мемлекеттік көлемде кең қараған кісі. Онысы кейде өзіне зиян болып жүрді. Кейбіреулер әдейі бұрмалады ғой.

Т.К. Тоғыз мақала жазды ғой ол тіл жөнінде. Айтпақшы, осы кезде Би-ағаң қабырға газетінде жарияланған Сіздің «Тулаған толқынданы» оқитын еді ғой. Әлгі «Американ бидайығынан» туып жатқан ойлар ғой.

Ғ.М. Би-ағаң деген кісі бір қызық адам еді.

Жазушылардың бір түрлі болмай, әр түрлі болғаны жақсы. Екі Сәкен болса бір жерге сыймас еді, екеуі қызық та болмас еді.

Би-ағаң Сәкенге мүлде ұқсамайтын. Оның мінезі – азырақ тұйықтау деуге келе ме, немесе қақсоқта жұмысы жоқтығына қарап, тұйық көреміз бе, ол өзі кәділгі ішінен ойланып, ішімен тексеріп жүретін адам болатын.

Ол кезде мен «Еңбекші қазақта» корректор болып істейтінмін. Оқып жүріп сөйтетінбіз, ақша тауып, күн көру керек. Сол кезде, әйтеуір, Бейімбет араламаған институт болмайтын.

Бейімбет жиналыстарда президиумға да отырмайды, келгенін де ешкімге білдіртпейді. Талай жиналыстарда әшейін топтың бір шетінде отыра беретін еді.

Әрбір жиналыста бірдеңе оқылмай, бірдеңе айтылмай қоймайды ғой студенттер арасында. Соны Бейімбет ертеңіне ұстап алатын сияқты еді маған. Осы Тайырды (Тайыр ҚазИНО дейтін институтта оқитын) содан тауып алды, білдіңіз бе? Мені рабфактан тауып алды.

Т.К. «Біздің Би-ағаң» деген естелігіңізді айтып отырсыз ба?

Ғ.М. Иә, Өзінің жазғандарын да бастан-аяқ білесіңдер ғой. Әйтеуір, осы қазақтың тілі, психологиясы дегенге, боямаламай жазуға келгенде Бейімбет ерекше адам. Сонсын, қазақ жазушыларында, осы Советтік Қазақстанның туған күнінен бастап, қаламы қолынан түскенше жазып кеткен өмірі – осы бүгінгі өмір ғой.

Т.К. Советтік өмірдің шежіресін жасап кетті ғой.

Ғ.М. Иә, шежіресін жасаған адам. Төрелікке, бірде мені басқаруға жоламайтын еді.

Т.К. Сізге «бастық сен бол, жұмысын атқаратын мен болайын» деп жүргені содан екен ғой.

Ғ.М. Мен бастық болып келгенімде партбилетім әлі қолға да тиген жоқ еді. Кандидаттықтан мүшелікке аударылғанмын. Сол кезде мені баспаның бас редакторы етіп бекітті.

Бейімбет сол баспада қызмет істеп отырғанда, менің кеңсе қызметіне араласқан бірінші қызметім ғой бұл. Шынында, келе сала бас редактор болу тіпті ойыма да, миыма да сыймай қойды. Баяғы рабфактан кейінгі бірінші кездесуім еді. Би-ағаңа сонша жалындым: «Сіз барда менің тіпті ретім келмейді» деп. Әйтеуір мойнына арқан салудан басқаның бәрі істелді. Бейімбет көнбей қойды. Ол керемет қарапайым, еңбекші адам еді ғой.

Т.К. Бейімбет екеуіңіз бірігіп «Аманкелді» пьесасын жаздыңыздар. 1936 жылы «Социалистическая Алма-Ата» дейтін газетте (Қазіргі «Вечерняя АлмаАта») орысша повесть жаздыңыздар ғой деймін.

Ғ.М. Иә, иә.

Т.К. Оған себеп болған жағдай не?

Ғ.М. 32-жылы біздің Қазақстанда бір ауыр жылдар болды ғой. Сонда...

Т.К. Әлгі «Бесевудің хатын» айтасыз ба?

Ғ.М. Сол «Бесевудің хатының» ішінде мен де бармын. Бізді быт-шыт қылып, онда-мұнда қуды ғой. Мені алты айға елдегі кемшілікті түзеп кел, жәрдем бер деп Батпаққара ауданына жіберді.

Т.К. Кемшіліктерді көре біледі екенсіз, енді түзетіс дегені ғой.

Ғ.М. Шолақсай деген жерде Помголдың тарысы бар. Сонда Аманкелдінің әйелі қыс бойы, байғұс, түйемен тары тасиды екен. Барарда 120 шақырым жерге мініп баратын көрінеді, қайтарда жаяу келеді түйені жетелеп. Әбден қалжыраған екен.

«Қыс бойы тасыдым, үйде ауру кемпірім бар. Бір жолға қалайын», – деп рұқсат сұрап келді. Мен енді өлкенің уәкілімін ғой. Райкомға айтып, босатырып бердім.

Сол жолы Аманкелдінің әйелімен жолығып, жай-күйлерін сұрастырып, Аманкелдінің жайын біліп келіп едім. Мен ол кезде пьеса жаза алатын жайым бар деп ойламадым.

Би-ағаңмен өте жақын араласып, достасып кеткен адам едік. Аманкелді жөнінде естіген-білгенімді айттым. Өзі де сол Қостанай жігіті ғой, оның да құлағында біраз әңгіме бар екен. Сол жылы күзде Аманкелді жөнінде пьеса жаздық.

(Бұл жерде әңгіме, 1932 жылы, Қазақстандағы ашаршылық жөнінде бес адамның атынан Сталинге жазылған хат туралы болып отыр. Бірақ ол хат Сталинге жетпеген).

Сонан соң, 1936 жылы Москвада бірінші он күндік болды ғой. Сонда Сталин біздің басшыларға «Сендердің Чапаевтарың бар ғой» деген көрінеді. Ол кезде «Чапаев» киносы шығып, жер-көкті дүбірлетіп жатқан. Біздің адамдар: «Бар», – деп, Әліби Жанкелдинді атапты. Ол да он күндікке барған топтың ішінде екен. Сонда Сталин: «Жоқ, ол емес, анау әлгі Тургайский комиссар, Тургайский» деп бір-екі рет қайталайды. Сөйтіп есіне түскенде: «Иманов», – дейді.

Т.К. Сонда Сталин Аманкелдіні білетін болған-ау.

Ғ.М. Қалайша білгенін айта алмаймын, бірақ білген. Біз сол арада Всеволод Ивановты тауып алып, «Ленфильммен» шарт жасадық. Жұрт он күндіктен елге қайтты. Ал біз Бейімбет екеуіміз Батпаққара жағына, Аманкелдінің еліне кеттік.

Содан соң Бейімбет екеуіміз жазған очерк 14-15 санға басылды.

Т.К. «Социалистическая Алма-Атада» ғой.

Ғ.М. «Социалистік Қазақстанда», «Қазақстанская правдада» басылды, білдініз бе?! 37-жылы басылды. Сол кезде 37-жылдың «науқаны» басталды. Сонсын үзіліп қалды ол.

Т.К. Осыған байланысты бір сұрағым бар. Сол кездегі газеттерде жазылды. Сіз бір жиналыста Бейімбет мәселесіне байланысты сөйлеп: «Егер Бейімбет жау болса, мен де жау шығармын», – депсіз. Соны тарата баяндап берсеңіз.

Ғ.М. Ол енді болған нақты факт. Партия жиналысында айтылды. Осы мына Қара Қастекте күллі әртістер, «Ленфильмнің» адамдары жаз бойы «Аманкелді» фильмін түсіріп жатқан. Бейімбет ұсталардан бір-екі жеті бұрын Мирзоян маған: «Сәкен мен Ілияс ұсталып кетті. Енді, міне, Бейімбет те ұсталайын деп отыр. Материал көп...» – деп қынжыла айтты. Сонда мен Мирзояннан: «Онда мына фильмді қайтеміз?..» – деп сұрадым. «Түсіре берсін фильмді. Бір амалы табылар, ол фильм керек қой», – деді ол. Айтқандай-ақ Бейімбетті Қара Қастектен ұстап әкетті ғой.

Оны естіген соң Жазушылар одағында партия жиналысы болды. «Мына Бейімбет ұсталды. Сәкен ұсталды. Бейімбеттің достары бар» деп, қырағылық көрсетіп, атымды атамаса да, тиетісе сөйлеп жатыр. Мен партия жиналысында айттым: «Бейімбет ұсталыпты, мен де естідім. Бірақ Бейімбет халық жауы емес, Бейімбет халық жауы болса, мен де халық жауымын». Бұл менің батырлық істейін деп айтқаным емес. Бейімбеттің тазалығына, қақ-соқпен жұмысы жоқтығына біржола сенген сөзім.

Т.К. Дегенмен, өзіңізде батырлықтың бір белгілері бар-ау. «Ұлпандағы» түрікпен Мүсіреповтен қалған болар, сірә.

Ғ.М. Атадан балаға мінездер ауысатыны табиғи нәрсе ғой. Бірақ, сол тіпті жастықтық әсері болуы да мүмкін.

Т.К. Әйтсе де, Ғабе, «Бесеудің хатының» ішінде болдыңыз. Одан мына оқиға. Бұлар қорқақтың қолынан келмейтін іс. Айтпақшы, «Бесеудің хаты» Сәкен, Ілияс, Бейімбеттерге қалай әсер етті?

Ғ.М. «Бесеудің хатынан» кейін, Сәкен маған ерекше көңіл танытты. Сәкен мені алақанына салып алардай қуанды.

Т.К. Өйткені ол кезде өзі «Қызыл атты» жазып жүрді ғой.

Ғ.М. «Қызыл атты» Мирзоян келген соң жазды.

Т.К. Оған дейін не жазды?

Ғ.М. Бірақ кейін жарияланды.

Т.К. Алғашқы тараулары «Лениншіл жаста» 32-жылдың күзінде басылды.

Ғ.М. Солай ма? Әйтеуір біздің сол мәлімдемемізге Сәкен: «Егер шындықты айта алмасак, жазушы болып не керек, адалын айт, адалынан өлсең арманың бар ма», – деді. Солай бағалады ол кісі.

Бейімбет: «Әй, осы бірдемеге ұрынып қалмасан жарар еді. Жай белгілі, жағдай қиын», – деді. Ол солай дейтұғын.

Ал Ілияс мұрны қолағаштай, қабағы қалың, денелі, күлмейтін кісі сияқты болғанымен, іштей юморист, қалжыңбас болатын.

Ілиястың бір-екі өте қызықты хаты бар еді. Мен Батпаққарада жүргенде, сүзек болып ауырып қалдым. Сонда Ілиястың «Сен болсаң, курортқа кеттің, елге барып жатырсың. Біз мұнда іштен тынып отырмыз. Меніңше, сенің сүзек болып жатқаныңның өзі курорт» деп жазыпты.

«Бесеудің хатын» Крайкомның бюросында қарап, бәрі мақтаған болды. «Жақсы қаулы аламыз. Сіздерге көңіл аударамыз, пәлен-түген» деп Голощекин сөйлеген.

Бір-екі күннен кейін Ілияс кез болды. «Көңіл аударамыз депті. Құтты болсын көңіл аударатыны», Солай сөйлесетін ол.

Бұлар бір ерекше адамдар еді өздері. Үшеуінің бір-біріне ұқсастығы жоқ, бірақ ой түптерінде барлығының саятын жері бір.

Т.К. Енді осыған байланысты тағы бір сұрақ қоймақпын. Осы соңғы кезде, біздің кейбір әдебиетшілер арасында Сәкенді қазақ совет әдебиетінің негізін қалаушылардың бірі деген деңгейде әңгімелеп, көптің бірі ретінде көрсетсек қайтеді дейтін сыңай бар сияқты.

1957-1958 жылдары, «Қазақ ССР тарихы», «Қазақ совет әдебиеті тарихының очеркі» жасалған кезде, сонсын Сәкеннің 70 жылдық тойында жасаған баяндамасында Сәбит Мұқанов «Қазақ совет әдебиетінің негізін қалаушы Сәкен Сейфуллин» деуіміз керек деген пікірді нығыздап айтқан болатын. Сол тұжырым біздің әдебиеттану ғылымында қалыптасып еді. Қазір соңғы кезде көпшіліктің бірі деген сияқты ойларды айтқысы келетін әдебиетшілер солай деп жазып жүргендер де бар.

Ғ.М. Ол дұрыс емес. Әдебиетке біреу ерте қатынасты, біреу кеш қатынасты. Сәкеннен артық жазушы болып шыққандары да бар.

Сөйте тұра ол кезде Сәкен қазақ совет әдебиетінің туын көтеріп шыққанда қасында болғаны әлгі жастар ғана ғой.

Ал туған жылдары бір екен бәрінің, бәрі сексенге келеді екен, сондықтан бұлар бәрі бірге жасады деуге болмайды ғой.

Бейімбеттің «Шұғасы» 16-жылы жазылған мысалы, Торайғыровтың 15-16-жылдары жазғандары бар. Иә, «Қамар сұлулары» 16-жылы ма немене, бәйге алған шығармалардың біреуі ғой. Мына Мамановтардың бәйгесін алған шығарма.

Бірақ ол кезде бұлардың бірде-бірінің басы қосылып, Сәкенмен бірге үзегілес атанғаны жоқ, білдіңіз бе?! Сондықтан Сәкенге, оның орнына тарлық жасамай-ақ қойған жөн.

Әр нәрсенің алдымен бағыты ғой ең маңызды нәрсе. Ал сол бағытты, біздің қазақ совет әдебиетінің бағытын сілтерде Сәкен жапа-жалғыз, білдіңіз бе?!

Біреуінің кейінірек қосылуы, біреуінің Сәкеннен анағұрлым терең жазушы болып шығуы қай әдебиетте де бар нәрсе ғой. Олар Сәкеннің ана игі ісіне ортақтаса алмайды, совет әдебиетінің бірден-бір нұсқаушысы, бағыттаушысы болғандығына олардың қатынасы бола алған жоқ ол кезде.

Былай ғой енді, біз де жетпістен астық. Кейде бізді де қосып жібереді, сол совет әдебиетінің негізін қалаушылардың қатарына. Ол біздің жасымызға көрсетілген құрмет және біздің арамызда 5-10 жыл үзік бар Сәкеннің қасына еруге.

Демек, мұнда Сәкенге әдебиеттің бағытын бағдарлау жағынан ең жақын тұратын адам – Сәбит, білдіңіз бе? Өйткені сол 22 жылдан бастап ұрандады Сәкенменен бірге.

«Жыл құсы» альманағын шығаруда, «Әдебиет майданы» журналын шығаруда Сәбиттің еңбегі мол. Сәкеннің қол астында еңбек етті деп ойлаймын мен. Шынында да, солай, сондықтан Сәкенге ең жақын тұрған адам – Сәбит.

Т.К. Сәкен қолбасшы болды да, Сәбең оның жауынгер генералының міндетін атқарды ғой.

Ғ.М. Бұл арада бірін-біріне теңейміз, бірінен-бірі кем емес деген бірдемені өткізейін дейді ғой. Бұл неме, совет үкіметін біреу жасасқан болса, келесі адам оның істерін қостасып, қол ұстасып аттанған болса, соның бірінен-бірі кем болып санала ма екен? Саналмайды ғой.

Мұнда әдебиетті жасаушы бар, басқарушы бар, идеялық бағыт беруші бар, бұл кезде Сәкен байғұс жапа-жалғыз.

Т.К. Әлгінде Сәбең жөнінде де әңгіме болып қалды ғой. Сәбең 20-жылдан партия мүшесі, өмір бойы жамбасы жергетигенше, совет әдебиетінің туын көтеріп өткен адам. Көптеген құнды шығармалар берген жазушы. Сәбеңнің дүниеден өткеніне бір жарым жылдай болып қалды, ал Сәбенді есте қалдыру шаралары, ескерткіш салу, музей ашу мәселелері мардымды емес, осы жөнінде қарын ашарлық істер болып жатыр. Осыған себеп не?

Ғ.М. Бұл да жаңағы өзің айтып отырғанның бір саласы, бір көрінісі, Соның әсері ғой деймін. Осы күнгі ғалымдарымыз болсын, әдебиетшілеріміз болсын, бір уыс қазақты батысқа, оңтүстікке бөліп алу деген бір пәле ауру шықты ғой. Сондықтан Сәбит шығармаларының азды-көпті кемшілігін пайдаланып, кішкене кеміткізіп ұстау беталысы жоқ емес осы кезде. Оны байқап жүрмін.

Осы жайды Илиясқа байланыстырғанда оны

осы ұлы жүздің ақыны деп елеп, соны кішкене өзінің дәрежесінен де көтеріңкіреп, өресі жететін жердің бәріне де апарып, өзгелерді аз-кем одан төменірек қойғылары келетіндері жоқ емес. Ол дұрыс емес.

Кімді болсын, Сәкенді болсын, Бейімбет, Илиясты болсын жеке-жеке бөліп-бөліп алып, баяғы ескі ауылдың әдетінше ұранға айналдыру дұрыс емес, әрине.

Баяғы «Аққошқар Сайдалының заманында» деген сияқты бөліп-бөліп алып, сіздің орта жүзден біздің кіші жүздің ақыны күшті демек қой. Бұл бір жаман мінездер.

Бізді біріктірудің орнына ыдыратудың әрекеттері болып шығады түптің түбінде.

Бір жақ Сәкенді жалғыз көтеріп жатса әулиеміз осы деп, екінші жақ Илиясты көтеріп жатса оған қарсы, әрине, бұл біріктіру емес, қайта ыдырату.

Бұларды ешбір жүзге бөліп алуға, ешбір руға бөліп алуға болмайды. Естерінде бар ма, баяғыда Гурьевтің бір жігіті «біздің Хамит» деп әлсін-әлсін айта берген соң, мен бір жиналыста ептеп басып қойып ем: «Неге сенікі болады ол, Қазақстанның Хамиті болуы керек», – деп.

Бұларды баяғы жүзге бөлу де қате, бірінен-бірі асырамыз деп талаптану да қате. Әрқайсысы өз орнында үлкен жазушылар бұлар. Әрқайсысының мінездемесі өзіне толық жетеді, білдіңіз бе?!

Ал енді әлгі основоположник деген мәселе – ол өз алдына бір мәселе. Основоположник болған адам міндетті түрде ұлы ақын ия ұлы прозаик болу керек деген мағына тумайды ғой. Ол көбіне идеялық бағытты аңғартады.

Сонау шытырман заманда, ұлтшылдықтың шылқылдап тұрған кезінде «Жоқ, біз бұл жақта, ескі бағытта қалмаймыз. Жаңа бағытқа көшеміз. Біздің бағыт мынау» деп қолына ту көтеріп шыққан кісі – Сәкен. Оны сол мағынасында основоположник деуіміз керек.

Ал енді әдебиеттің өсуі бар, баспалдақтап өседі ғой ол. Сол тұсқа Илияс та кіреді, сол тұсқа Бейімбет те кіреді, Сәбит те кіреді, Мұхтар да кіреді. Олардың жалғасы есебінде бір онжылдық ішіне бәріміз де кіреміз. Біз де кіреміз, алайда, әрқайсымыз өз алдымызға, өз дәрежемінде жазушымыз.

Т.К. Әдебиеттің қызықтылығының өзі де сонда ғой, Әркімнің әр түрлі қолтаңбасы болғаны, келбеті барлығы қандай ғанибет.

Ғ.М. Иә, иә. Екі Толстой болса біреуі артық болар еді. Шолохов Шолоховтығымен құнды.

Т.К. Ендігі бір сұрағым, Ғабе, мына Сәкентану ілімінің қазіргі даму барысы жөнінде ой-пікіріңіз қандай? Сәкенді зерттеу, Сәкенді насихаттау жөніндегі істеріміз қазір көңіл толтырарлық па? Көңіл толтырса қандай табысымен, толтырмаса қандай кемшілігімен дегендей.

Ғ.М. Сырт жағынан қарағанда Сәкен жайында

бірнеше еңбектер жазылып қалған екен өзі. Оның ішінде сенің «Жизнь замечательных людей» сериясында шыққан кітабың тексеруі піскен еңбек сияқты мен көп нәрселерді өте терең ұғынғаныңды байқаймын. Бұл жайында энеукуні сендердегі жиналыста айттым ғой деймін. Бұл документальды жақтан дау туғызбайтын, барынша зер сала қараған нәрселердің айналасында екен. Точная науқаның материалындай жақсы шыққан.

Сонымен бірге, көп зерттеулердің, көп жазылатын мақалалардың негізінде баспадан шыққан, біреулер айтқан пікірлердің ізі жатады, соны төніректеп жүру көбірек сияқты. Басқа бір еңбектерден мен соны байқаймын.

Т.К. Сәкен шығармаларының мазмұнын айту, солардың қадір-қасиетін бір-бірімізден ауыстыра...

Ғ.М. Иә, ауыстыра беру бар сияқты. Тіпті үлкен деп танылып жүрген еңбектерде де сондай жақтар көп. Атын атамай-ақ қояйын, Сәкен туралы үлкен-үлкен еңбек жазған дегеннің өзінде де, әсіресе сондай еңбектерде жұртқа белгілі нәрселерді, айтылған нәрселерді қайтадан баяғы ежіктей айтып беру сияқты жайлар көп. Сәкенді творчестволық жақтан тексеру әлі аяқталмаған ғой деп ойлаймын.

Мұнда бір жай бар. Ілияс, Бейімбет, Сәкен үшеуі енді пісіп келе жатқан кезінде, 43 жасында кетті ғой өмірден. Қырық пен елудің арасы жазушылардың толығатын кезі, белгілі бір прозаик, не ақын болып танылатын шағы. Оған олардың бірде-бірі жеткен жоқ. Бұл үшеуінің ішінде проза саласында өзін-өзі толығырақ көрсете алатын Бейімбет, поэзияда Ілияс деп білемін.

Ал Сәкеннің «Тар жол, тайғақ кешу» өзіндік ерекшелігі бар ғажайып нәрсе. Мемуар, көркем проза жанрлары араласып келген, сөйте тұра бұл өзі біртұтас дүние. Екінші бір адам «Тар жол, тайғақ кешуді» қайта жазып шыға алмайды. Бұл бір дәуірдің таңба басатын жеріне таңба басып, мөр басатын жеріне мөр басқандай әсер етеді. Ендігі уақытта зерттеушілер Сәкеннің ақындық жағын бажайлап тексерулері керек қой деп ойлаймын. Мысалы, «Экспресс», «Советстан» бұл Сәкенде Маяковскийден келе жатқан сала, ар жағында Сәкенде футуризм де бар ғой өзі, сол кейін өсе келе «Советстанға», «Экспреске» жалғасқан. Ал Сәкеннің «Көкшетауы» ешкімнің поэмасынан кем нәрсе емес, өте сұлу жазылған дүние.

Содан соң «Сыр сандықты ашып қара, ашып қара сырласым», соңсын әлгі «Шіркін тауық шыр айналар, жемің болса қолыңда» бар ғой, бұл Сәкеннің бір бағыты.

Ал «Домбырада», «Асау тұлпарда» келетін елдік ескі поэзиялық бір сарыны бар тағы. Сол жағын өз алдына, басқаларын өз алдына таза әдебиеттік, ғылымдық көзқараспен бір тексеріп шығу керек

сияқты. Сондайларын насихаттау керек, олардың ішінде тіпті эстрадаға шығатын нәрселері бар Сәкеннің.

Ешбір жазушы бір жазғанда шығармасын бастан-аяқ ойдағыдай шығара алмауы мүмкін. Бұлар тәжірибесі, көргені, ойлары толысып, енді қалыптасатын кездерінде тұрып қалды ғой.

Мысалы, Бейімбетпен бірге «Қызыл жалау» романы кетті. Мен оны бір жерде жазғаным бар. Соңғы тарауын түзет деп Сәкен айтып еді. Бұл сонымен кетті.

Сәкеннің «Бақыт жолында», «Қызыл сұңқарлар» дейтін шығармалары біздің советтік драматургияның алды деуге болады. Бұған қоса революцияшыл поэзиясы бар. Ал «Тар жол, тайғақ кешудің» өзі революцияшыл роман. Осы үш жанрда Сәкен еңбек етті. Сол уақытта «былай болу керек, олай болу керек» дей қойған Сәкеннен басқа жазушымыз жоқ біздің. Кейін бәріміздің ой-санамыз, біліміміз толыққан сайын, Сәкен бастаған шаруаны кенейтіп, тереңдетіп әкеттік. Мысалы, Мұхтар основоположник деп аталмаса бір кемшілік туа ма оған? Білдіңіз бе?! Оны ыдыратпау керек.

Т.К. Бой салыстыратын әдет шығып қалды ғой осы күні.

Ғ.М. Сол құрғырды, бой салыстыру дегенді кішкене тереңдете ұғынсан, ол бір үлкен пәле.

Т.К. Пәле болып тұр ғой.

Ғ.М. Ол жершілдік дейтініміздің, жікшілдік дейтініміздің тамырлас жатқан нәлесінің біреуі сол. Бірақ оған қарамау керек.

Демек, Сәкенді шын зерттеймін деген адам, ол жөніндегі еңбегін шамасы келгенше толық етіп беруі керек. Оны зерттей білуі керек. Ал Ілиястың поэзиясынан үйренетін көп нәрсе әлі бар.

Кешегі жиналыста Ілиясты мақтадық-мақтадық, бірақ Ілиястың ішіне кірген ешкім жоқ қой әлі. Меніңше, Олжас өте жақсы баяндама жасады, бірақ ол Ілиястың ішіне кірген баяндама емес, ол сырты, білдің бе?! Қолға түскен орышадан алды ғой енді ол. Содан алды да, соңсын әдемі тілменен, белгілі нысанаға қарай айтып берді. Ал Ілиястың поэзиясынан үйренетін көп нәрсе әлі бар.

Т.К. Әрине. Бұлардың қайсысы болса да дәстүр жасап кетті ғой.

Ғ.М. Дәстүр жасап кетті. Әңгіменің бар түйіні де, бар сөлі де осында.

Т.К. Соңсын, Ғабе, мынадай пікірлер ойға оралып отыр. Абайтану ілімін жасадың, Сәкентану аяқтанып келеді. Ілиястану, Бейімбеттану басталып келе жатыр. Осыған кей уақытта тек зерттеу жұмыстары ғана емес, басқа салалар да, мысалы, көркем шығарманың өзі де қатынасуы керек. Мысалы, Абайтанудың биік өресін көтеріп Мұханның «Абай жолы» эпопеясы тұр ғой.

Ғ.М. Әрине.

Т.К. Осындай салада сіз Сәкен жөнінде «Кездеспей кеткен бір бейнені» жазып, оқушы жұртшылықтың кітапханасына ұсындыңыз.

Ғ.М. Ол енді бір-ақ саласы оның.

Т.К. Онда тағы да қандай ойыңыз бар?

Ғ.М. Өкінішке орай, араласа алмаймын ғой деймін оған. Мен со тегінде, ішкі сырластық сияқты бағытта бола берермін деп ойлаймын. Менің араласқан адамдарым көп, біреуінен анасын, біреуінен мынасын ұнатып ала берем ғой баяғы. Әркімнің творчестволық қолтаңбасы деген нәрселер әрбір фразада, әрбір подтексте бірдеңелерді бейнелеуде, яки сөзбен теңеуде жатады. Міне, зерттеушілер соған зер салулары керек.

Маған Ілиястың поэзиясы қатты ұнайды. Баяғыда «Талпақ танауды» алғаш жазғанымда, Ілиястың «Сары атан төрт табан құмды үйіріп, нан илеген» деген жерлерін ұнатып едім. Тамаша емес пе?! Ол өзі ауылдың, даланың бейнесін жасағанда, ғажап келтіретін.

Әдебиет дегеннің идеясы анау, адамдары мынау дейміз ғой. Мұның негізі ішінде жатады.

Т.К. Әнекүні университетте сөйлеген сөзіңізде Сәкен жайында пьеса жазамын, киносценарий жазамын дегендей ойыңыз бар еді. Сол қандай деңгейде?

Ғ.М. Сәкен туралы осы бұл күнге дейін қомақты, салмақты ештеңе жаза алмағаным кішкене өкінішім де жоқ емес. Ол қазақ совет әдебиетінің негізін қалаушы, бастаушы деген ой ғана емес, жалпы өзінің зор адамгершілігі, іштей көп нәрсені ойлап, көп нәрсеге толғана жүретіндігі жағынан сол кісі көрінбеді-ау деген ойдамын. Сондай ой Бейімбет пен Ілияс жайында да бар.

Сәкенге және басқаларға байланысты бір фильм жасауға келісім бердім. Осы жылы күзге дейін соның ең аз дегенде бірінші нұсқасын бітіремін ғой деген ойдамын.

Мұның идеясы Сәкен сияқты революционер адамдардың елді тезірек аяқтандырып, ел қатарына қосу іс-әрекетінен туады. Бірақ ар жағы Лениннің 24 сағатта деген жарлығымен сабақтасып жатады. Сол 24 сағатта деген идеяны мен уақыттың, сол кездегі дәуірдің негізгі идеясы, асығудың, тездетудің, тезірек ел болудың ұраны етіп алмақшымын.

Т.К. Сонда мұның сюжеті жалпылама емес, бір кезең, бір уақыттың, бір күннің оқиғасына ғана құрылмақшы ма?

Ғ.М. Бір кезең, бір сәтті ғана аламын. Сол кезде Лениннің 24 сағатта дегеніне барлығы да сыйып тұрған сияқты. Оқу, өнер-елдің ел болуы, өзінің тілін өркендетуі, мәдениетін жасау, барлығын да тездету, енді ескі ауылша отыруға болмайды деген идея – сол кездегі барлық істің ұраны ғой деймін. Сонда Сәкен негізгі кейіпкер.

Т.К. Өте жақсы болады екен.

Ғ.М. Ол кезде РСФСР Совнаркомында орынбасар болып отырған Рысқұлов бар. Оны да ала кетейін деп едім. Әлі де ойымда бар. Бірақ ол кісі туралы менің құлағым тиген, оқыған, көрген нәрселерімде әлі тексере түсетін жайлар бар. Бір кітап шығыпты деп естідім, бірақ көрген жоқпын өзін.

Т.К. Рысқұлов жөнінде ме? Мен де көрген жоқпын.

Ғ.М. Сондай бір кітап бар сияқты. Не басылып жатқан, не басылаын деп жатқан болуы керек. Олар не айтар екен деп, соған да қарайлап отырған жайым бар. Қалай болғанда да Еркебұлан сол фильмнің негізгі кейіпкері болады.

Т.К. Мұнда Еркебұлан болып атала ма, жоқ болмаса Сәкен бола ма?

Ғ.М. Мұнда Еркебұлан болып аталуы да мүмкін, бірақ Совнаркомның председателі. Ал Еркебұлан «Кездеспей кеткен бір бейнеден» келе жатқан ат, оны енді ретіне қарай көреміз ғой, бірақ идеясы Сәкен жайында.

Т.К. Сәкеннің өз атымен аталғаны дұрыс қой.

Ғ.М. Әдебиетке сыя береді ол. Негізінде Совнаркомның председателі Сәкен Сейфуллиннің бейнесі көрсетіледі.

Т.К. Сөз әлпетіңізге қарағанда сценарийдің нобайы түсіп қалған сияқты ғой.

Ғ.М. Аздаған андай, мұндайлар бар. Манағы айтып отырған Көкшетау жолы, Көкшетау – Қызылжар жолы, сол кездегі халық ағарту істері, тіл-әдебиет мәселелері бар, ол кездің шындығы – Поволжьедегі ашаршылық та бар. Ол ана «24 сағатта» айтылған еді ғой.

Сол Сәкеннің, мен көрген Совнарком Сәкеннің жайласып, шіреніп отырған уақытын білген емесін. Анда-мұнда шапқылап жүретін.

Т.К. Төрағасы болып керіліп отырған Сәкенді керген жоқсыз ғой, әйтеуір ол кезде.

Ғ.М. Көрген жоқпын.

Т.К. Жұмыс істеп отырған, ел қамын жеп жүрген азаматтың кейпі ғой.

Ғ.М. Ол өзі қатаң тәртіптің адамы еді. Орынбордағы Деевская, 5 деген пәтерінде өзінің екі бөлмесі болатын. Ол екі бөлмесіне жан кірмейтін. Жұмасына бір рет Сәкеннің елге барып келгенін газеттен оқитын едік. Талай мәселелерді қозғап келетін.

Т.К. Манадан бері әңгіме Сәкен жөнінде ғана емес, сіздің творчествоңыз төңірегінде де болып отыр ғой, Бірімен-бірі байланысып жатқан дүние. Дәстүрлі сұрақтар болушы еді. Сіз «Ұлпанды» қашан бітіресіз? Ал одан кейін «Оянған өлкенің» екінші кітабы қайда дейтін сұрақ тағы бар.

Ғ.М. Менің жазайын дегенім «Оянған өлкенің»

екінші кітабы еді. Мынау «Ұлпан» соның бірінші тарауы сияқты. Шағын көлемде бір повесть жазып, арнаға түссем бе деп едім, көптен бері үзіліс жасап алғаным бар ғой менің, очеркке, әңгімеге ауысқан кезім бар. Сонсын, бір бүйірде драматургия жүреді. Кино жүреді бір жағында. Менің өзім үшін, жанрға жанр араласып кетсе, қиын болып қалады.

Т.К. Алдымен бір саланы бітіріп алып барып, содан кейін екінші салаға көшеді екенсіз ғой.

Ғ.М. Иә, мысалы, «Қозы Көрпеш» пен «Ақан серіні» жазған кезде мен бірде әңгіме жаза алмас едім. Бір жанрдан бір жанрға ауысудың психологиялық жай-күйі әркім де әр түрлі болады ғой. Шығарма жазғанда кісі стилистикалық бір бағытта болуы керек. «Оянған өлкенің» баяғы бірінші кітабының стилін табу үшін, яғни сол стиліме оралу үшін «Ұлпанның» маған көп пайдасы болайын деп тұр. «Ұлпан» 10-15 күнде бітеді, екі бөлімі «Жұлдыз» журналының 6-7 сандарына шығады да, соңғы бөлімі 10-15 күннің мөлшерінде біткелі тұр. Содан соң әлгі киносценарийді бітіремін.

Т.К. «Ұлпаныңыз» әдемі дүние. Мен басынан аяғына дейін бір-ақ күнде оқып шықтым. Әуезов атындағы институтқа барғанымда Оразгүл Нұрмағамбетова «Жұлдыздың» алтыншы нөмірін қолына алып отыр екен. Мен әңгімелей бастап ем, «Жоқ, айтпа, айтпа, ары қарай айтудың қажеті жоқ, қызығы болмай қалады, онан да оқып алайын», – деді.

Сондай құштарланып жатқан адамдарды көп кездестірдім. «Жазушы» баспасының директоры Әбілмәжін Жұмабаев: «Осы күнге дейін шабыстан танбаған мұндай керемет шығармаларды қадірлеуіміз керек қой», – деді.

Айтпақшы, Ғаббасты да кездестірдім, орысша жолма-жол аударма жасап жатырмын деді. Қазірдің өзінде жарияланған жарты дүниенің өзі қалың оқырман жұртшылығының арасында үлкен әңгіме туғызып жатыр.

Ғ.М. Кездескен адамдар ылғи солай деп айтып жүр...

Т.К. Сондай әдемі дүние болып жатыр. Енді осыны...

Ғ.М. Жаман болмас деймін.

Т.К. Журналдағы жігіттер «аяқ жағы бітпей жатыр әлі. Кешіктіретін ыңғайымыз бар» дегендей жайды байқатады. Соны кешіктірмегеніңіз дұрыс болар еді.

Ғ.М. Кешіктірмегенде, энеүкүні мына жеңген екі айдай ауырып қалды. Бір ай ауруханада жатты. Сонсын 26 күн санаторийде болды. Оның үстіне биылғы жаз ыстық болды ғой өзі. Ыстықта күшеніп жазасың. Алғашқы екі бөлімін 20-22 күнде жазып тастап едім. Мына кісі ауырып қалғанда, қалт тұрдым да қалдым.

Т.К. Ғабе, Сіздің шығармаңызды оқып отырғанымызда бір артық сөз кездестірмейміз, сол сөйлемнен бір бунақты алып тастасақ, кеміп қалатын сияқты болып көрініп тұрады. Осындай стильдік дәрежеге жеткенде, Сіз көп түзетесіз бе, жоқ болмаса бірден жазасыз ба?

Ғ.М. Мен егер бір бетті жазып шыққан болсам, оны енді қайтып түзетпеймін. Бірақ осы бетті жазып шығу үшін 3-4 бетті бүлдіремін. Менің бір бетім өзіме оңайға түспейді, ең кемі 3-4 бет жазылып барып, содан бір бет шығады.

Т.К. Сонда оны қайтадан түзетіп, тазартып жазып отырасыз ба?

Ғ.М. Қайта жазамын.

Т.К. Ал алғашқы қолжазбаларыңыз сақтала ма?

Ғ.М. Қалады жыртылып-жыртылып.

Т.К. Расымен жыртып тастайсыз ба?

Ғ.М. Жыртып тастаймын.

Т.К. Апыр-ай, көп байлық қой ол. Оның ішінде талай дүниелер кетеді ғой.

Ғ.М. Кетеді. Соны жинайын деп талап етіп едім, жинауға реті келмей қойды. Сонсын, мынандай, сыртына жазылатын кезі де болады, өйтетіні-бүйтетіні болады. Әйтеуір мен бір бетті өмірде таза жазып шыға алмаймын. Екінші рет таза бет шықса, үлкен табыс: Мен үстінен түзетуді білмеймін. Бір-екі жолы сыйыспай тұрса, қайтадан көшіріп жазамын.

Т.К. Ойбай-ау, онымен уақытыңыздың бәрі кетеді ғой?

Ғ.М. Оның пайдасы көп. Үстінен түзетсең болмайды. Біздің жігіттерде бір түсінбестік бар, амандық болса, жазайын деп жүрмін.

Әр тілдің өзінің заңы бар. Біздің қазақ тілі маған қоңыр дауысты адамның үні сияқты естіледі. Қазақ тілінің кәдуілгі дауысты дыбыстары бар ғой, соған обал жасамау керек, «Боп» «кеп» дегендер, «боп қалды», «кеп қалды» дегендер, тілімізге келтіріп отырған зияндық десең де болады.

Әрбір елдің тілі, оның сұлулық дүниесі дауысты дыбыстарды толық пайдалануында, қысқартып пайдалануда емес.

Т.К. Таза әдеби тілді қолданғанды ұнатасыз ғой.

Ғ.М. Иә, «Райкомтұғын», «сосын» дейтін сияқты сөздерді естігенде, төбе шашым тік тұрады.

Тілді ауылға бөлмеу керек, тілді жүзге бөлмеу керек. Қазақтың тілі ортақ тіл, ортақ байлығымыз. Қай жерде қандай жақсы мағынада пайдаланылады, сол біздің ауылдың тілі болуы керек. Осы күні біздің қазақтың балаларының көпшілігі орыс мектебінде оқиды. Қазақ тілін соңынан үйренеді. Бәріміздің де балаларымыз сондай.

Прозада да ритмика бар, бір сөзді орнынан алып, былай қойсаң, сол әдемі құрылған фразаның өзі бұзылып кетеді. Сол сөздердің

өзінен құраған сөйлемнің иін келтіру керек. Бұл ешкімнің мен әбден шештім деген мәселесі емес. Мен сөз қарастырғанда нені жақсы көретінімді ғана айтып отырымын.

Т.К. Сонсын, тағы бір мәселе. Сіздің шығармаларыңыздың бәрі де әдемі, сұлу болып келеді де, ал орысша аударған уақытында ажары солғындап кетеді...

Ғ.М. Е, солай болады. Пушкинді Абай аударғанда қандай, болмаса басқалар аударғанда қандай.

Т.К. Олай болғанда орыстың бір үлкен жазушыларымен достас, пікірлес болып көрмейсіз бе?

Ғ.М. Шығармаларымның көбін мен өзім аудартпаймын, журналдар аудартады. Өздері аудармашы тауып, менен тек рұқсат сұрайды. Ал «Ояңған өлкені» Дудинцев қайта аударып жазып шығып еді былтыр. Оныкі бұрынғылардан анағұрлым толық, анағұрлым жақын. Бірақ енді Дудинцевтің аударуы маған қиынға түсті. Жолма-жол аударма жасаған жігітті екі рет Москваға жіберіп алуыма тура келді. Сонда барып түсіндіріп отыру үшін. Бұл қиын ғой.

Т.К. Ол кітап шықты ма?

Ғ.М. Шықты. Дудинцевтің аударуымен.

Т.К. Өзіміздің Қазақстан басты ма?

Ғ.М. Жоқ, Москва басты.

Т.К. Москвада ма? Ендеше, оны қолыма түсіре алмадым.

Ғ.М. Оның аудармасы жақсы. Ал мына «Ұлпанды» Белянинов аударамын деп жүр. Өзі жақсы жігіт.

Т.К. Белянинов жақсы жігіт болғанмен, бірақ жақсы жазушы ма?

Ғ.М. Кім білсін енді?..

Т.К. «Кездеспей кеткен бір бейнені» аударды ғой.

Ғ.М. Иә, ол шыққан жоқ.

Т.К. Шықпады дейсіз. Енді оған тағы мына «Ұлпанды» беретін болсаңыз, сонда не болмақ?

Ғ.М. Журнал сұрайды.

Т.К. Басқа бір жігіттерді тапқан абзал. Москвада жақсы таныстарыңыз болса, солармен байланысқан жөн. Ғабе, тағы бір мәселе бар. Ол тарихқа байланысты. Біздің қазақ әдебиетінде шықпай, жарияланбай жатқан біраз дарындар бар...

Ғ.М. Мысалы?

Т.К. Мысалы дейсіз бе? Орыс әдебиетінде Иван Буниннің 9 томдығы, Марина Цветаеваның, Гиippiус, Мережковский, Бальмонт, тағы басқаларының кітаптары шықты. Осылардың көбі шетелде өмірін өткізіп, сүйектері сонда қалған адамдар ғой. Ал енді біздің әдебиетімізде де әр түрлі себеппен әдеби мұрасы халыққа жетпей жатқан тұлғалар бар. Мәселен, Шәкәрімнің, Мағжанның,

Жүсіпбек Аймауытовтың шығармаларына бір қозғау салатындай жағдайды ойластырса қайтеді.

Ғ.М. Оған қозғау салынбай жүрген жоқ. Бір кезде мен, Одақта отырғанда Мағжан Жұмабаевтың, Жүсіпбек Аймауытовтың мәселелерін қойып, тіпті комиссия да құрғанбыз. Іріктеп алуға, жауапты бір редколлегия құрып, түсіндірмелерімен, алғысөздерімен басқымыз келіп еді. Оған тиісті жоғарғы орындар ризашылық та берген. Соны енді жүзеге асыруға келгенде, баяғы өзіміздің тарапымыздан, жазушылардың тарапынан көлденең тұрушылар көп болды, яғни жазушыларымыздың бір жағы басамыз десе, енді бір жағы құбыжық көріп, қарсы шықты. Сонымен бөгеліп қалған бір жағдай бар.

Екінші жағдай, сондай жаңалықтың хабарын естіп, соның абырой-атағын ала қояйық деп, осы сіздің КазГУ-дің жігіттері даурықтырып жіберді. Жоғарғы жақ бір қаулы алса, солардың дегенімен алғандай етіп көрсетпекке тырысты. Сол бір қырсық болды.

Одан соң Аймауытов туралы бір шала, шикі нәрсе бар. Мен өзім сенбеймін оған. Аймауытов 1932 жылдары мына Сарысуда ма, басқа жерде ме, «көтеріліңдер» деп хат жазған дейді. Сол хат біздің қолда дейді. Тиісті бір мекеме айтады. Сол хаттың көшірмесі мен аудармасы бар да, түпнұсқасы жоқ. Аудармаға қарағанда, тіпті соның хаты болғанда да, кешірілмейтін күнә емес еді. Оны сот ақтады, реабилитация болды. Шындап келгенде, мен ол хатпен айналыстым, сол хатты Аймауытов жазды деп ойламаймын... Мен Жазушылар одағында отырғанда соның түпнұсқасын таптырып ала алмадым.

Т.К. Фабрикация болуы мүмкін ғой.

Ғ.М. Мен солай ма деймін. Өйткені бір кезде оның көтеріліңдер деп жазған хаты бар деп айтқан адамдар соның ізіменен барып, сұрастырғанда, ондай хат жоқ деген еді тиісті орган дейтұғын жеріміз. Артынан сол хат сонда болып шықты. Одан бері неше бастық өзгерді ғой. Сол екі арада фабрикацияда болған шығар, фальсификация да болған шығар деймін. Хаттың түпнұсқасын көрсем, мен, мысалы Аймауытовтың жазуын таныр едім...

Т.К. Ахмет Байтұрсынов мұрасы, оқулықтары жөнінде не дейсіз?

Ғ.М. Бұған ғалымдарымыз қарсы.

Т.К. Тілшілердің өздері ме?

Ғ.М. Тілшілер қарсы. Өйткені шындап алғанда, тілшілердің пайдаланып отырған есімдік, етістіктері, негізгі терминдердің барлығы Ахметтікі ғой. Ахметтің өзіне қайтарып берсең, оларға не қалады? Сонсын, бұл оның соңғы жазған кітабы болатын. Оның қолжазбасын өзімнің қолымнан алып кеткен. Кітаптың аты – «Қазақ тілінің теориясы».

Т.К. Жарық көрмеген бе?

Ғ.М. Жарық көрмеген. Мен 28-жылы күзде Қызылордаға бас редактор болып келдім. Сонда қолжазба Мемлекеттік қауіпсіздік мекемесінде екен. Соның Шығыс бөлімінің бастығы Әбдірахман Бегишев деген жігітке Сәбит жіберіпті. Маған дейін баспаның бас редакторы Сәбит қой. Бір күні сол Бегишев келіп өзі айтты: «Маған жіберген сондай бір қолжазба бар. Менің оны шеше алатын жайым жоқ, өздеріне жіберейін», – деп. Ол менің таныс жігітім емес еді. Телефон соғып, «Жіберіңіз», – дедім. Содан олар қолжазбаны маған әкеліп берді. Сосын мен ол қолжазбамен таныстым. Қолжазба, кәдімгі ғылыми еңбек. Төрт жүз беттен астам. Соны біз басу-баспаудың амалын шеше алмай қойдық. Сол кезде Ахмет бір ұсталып шыққан.

Т.К. Жиырма тоғызыншы жылы ғой...

Ғ.М. Иә, иә. Сонсын, аяғында, менен сол қолжазбаны Сапарбеков сұратып алды. Ол сол кезде Крайкомның үгіт-насихат жөніндегі секретары болатын. Оқып шығып: «Жақсы екен, бірақ басуға болмайды», – деді. Екі жылдан соң Ахмет қайтадан ұсталып кетті ғой. Кейін материалды Мемлекет қауіпсіздік мекемесі қайтарып алды.

Т.К. Ал енді осы мекемеде жатқан архив дүниелері көп. Сәкеннің, Бейімбеттің, Илиястің, тағы басқа да көптеген адамдардың дүниелері. Солардың ешқайсысын қайтармайды соңына түсіп көрдім. Жазушылар одағы, мәдени мекемелер болып, соларды қайтаратын жағдай жасауға болмай ма? Біз шаршадық ол тарапқа бара-бара.

Ғ.М. Меніңше, қайтарып алуға болар еді. Ол қолжазбалар, кітаптар неге керек оларға. Ғылыми-әдеби қолжазба ғой, кінәлайтын документ болса, мәселе басқа. Айтып отырмын ғой. Бейімбеттің «Қызыл жалау» романының қолжазбасы сонда, тағы бір пьесасы, либреттосы кетті. Олардың аты менің бір жазғанымда болу керек. Солардың енді ешкімге керегі жоқ, кінәлайтын документ емес, оның үстіне ақталғаннан кейін документ емес, керегі жоқ. Соларды біздің жігіттерден ізіне түсіп, сұрап алып жүрген кісі жоқ қой деймін.

Т.К. Мен талай рет талпынып ем, бірақ жолатпады ғой маңына.

Ғ.М. Сендерге енді частное лицо деп берілмейді ғой. Мысалы, Мұхтардың материалдарын алдыру қиын емес. Мына музейі бар, оған сұрап алу қиын болмайды. Ішінде саяси бірденелер болмаса, олардікі қайтарылуға тиіс. Әдебиет музейін құрамыз, үй салдырып береміз деп жүр ғой. Сонда алдыруға болар, әзірге сонда жатқанының өзі теріс болмас.

Т.К. Сосын, Ғабе, мынадай тағы бір сұрақ ойға оралады. Отыз екінші жылы Алашордаға, ұлтшылдық қозғалысқа байланысты үлкен жиналыс болды. Оған дейінгі зерттеулерде, әдебиетте, Октябрь революциясына дейінгі ұлтшылдық қозғалыстың ептеген оңды ролі болды деген

көзқарас айтылушы еді ғой. Сол жиналыстан кейін, тіпті, олар шешесінен туғаннан бастап ұлтшыл болды деп танылып, суреттеліп жүр. Осы көзқарас күні бүгінге дейін сақталып келеді. Бұл жөнінде пікіріңіз қандай?

Ғ.М. Байқайсың ба, патшалық құрылыс тұсында қазақ даласы өзінің мәдениеті, әдебиеті, тұрмысы жағынан оқшаулықта болды. Вельяминов-Зернов, Алекторовтардың материалдарын оқығанда, өзгені былай қойғанда, солардың өздерінде үстірттік аңғарылады. Демек, бұл елдің ішкі дүниесінің жасырылып жатқан жері болған. Сонан соң Алтынсарин, Шоқан сияқты адамдар бұл елдің ішкі дүниесін ашып, бәрін жарқыратып береді. Олай емес, былай деп ашады. Елдің ішкі жағдайын сипаттаудағы әлгіндей үстірттіктер қазақ интеллигенциясында оқшауланудың орын алуына белгілі бір дәрежеде ықпал етпей қалған жоқ. Осы жағдай «Қазақ» газетінің айналасындағылар кейде ұлтшылдықты айтам деп көбіне-көп демократиялық нәрселерді соғып отырады. Сұлтанмахмұттың «Социализм» деген мақаласын білесің ғой?

Т.К. Иә, білем.

Ғ.М. Соның ішінде социализмнен ештеңе жоқ қой. Идеясы бар сияқты басында, бірақ ешнәрсені анықтай алмаған. Сол сияқты изолированная интеллигенцияның көпшілігі басқа партиялардың әсіресе коммунистік мағынадағы ықпалдарда болған жоқ қой. Интеллигенцияның көпшілігі ол кезде байлар табынан, дәулетті топтан шықты. Тіпті сол Сәкен де кедейліктен барып оқыған жоқ. Білдіңіз бе?! Ол орта шаруаның баласы, байдың баласы емес. Сол кезде шамасы келгендер оқыды. Сонсоң «осы біздің елден біреу неге оқымайды!» – деп намыспен оқытқандар да бар. «Мынау адам болады, сол барсын деп» оқытқандар болды.

Әр кезде әр заманның алдында ақын тұрады, ақынның алдында заманы тұрады, соны бірден түсіне кету оңай нәрсе емес. Мәжит Дәулетбаев Петропавлдың мещаны ғой, ол үшін совет өкіметі ме, басқа өкімет пе, оған түк есеп емес еді. Көп адамдар бізге қосылғанымен, жаңа идеяларды бірден түсініп кете алған жоқ. Ешкім де туғанда молда болып та, батырақ болып та тумайды, өсе келе, белгілі көзқарасты берік ұстай алатын дәрежеге жетеді. Ал бізде жаман солақайлықтың зияны сол болды, басынан-ақ «идейный» болуды талап етті. Мен Бейімбет пен Илиясты азапқа салды дегенде сондайларды аңғартамын. Сол жаман, солақайлық ұзақ жасады. Мысалы, «Мен тоқсанмен біргемін» дейтін Мағжан да бізге жақындап қалған кісі еді. Сол кезде оған іші жылыған адам болмады ғой. Ал Жүсіпбектің «Қартқожасы» – біздің прозада жұмысшы адам жайындағы бірінші әңгіме. Сонсын, «Ақбілек», мысалы, керемет нәрсе еді. Сол дүниелер қазір қайда екенін білмеймін. Жүсіпбек бұдан басқа да он шақты пьеса жазды. «Ревизорды» аударды. Сонсын оны:

«Мұхтар, осыны сен редакциялап бер театрға», – деп Жүргеновтің уақытында тапсырған болатынбыз. Жүсіпбектің аудармасы жаман емес еді, бірақ Мұхтардың қолы тиді. Сол аударма бәлкім, Мұхтардың музейінен табылып қалар. Сонсын аты-жөні есімде жоқ, бір автордың «Исатай-Махамбеті» болуы керек Мұхтардың музейінде.

Т.К. Ілияс Жансүгіровтің бе?

Ғ.М. Жоқ. Ол да болуы керек. Ол кейінгі ғой. Одан бұрын, ана Ақтөбенің бір ағартушысы жазып, «Қаракөзбен» бірге ол да бәйге алған. Аты аузыма түспей жатыр.

Т.К. «Шернияз» деген пьеса болған.

Ғ.М. «Шернияз» Аймауытовтікі еді ғой. Ал «Исатай Махамбеттің» авторы ауырып, қайтыс болды ертерек. Мұхтар екеуі 1922 жылы бәйгені бірге алған екен. Мұхтар – «Қаракөзге», анау «Исатай-Махамбетке».

Т.К. 25-ші жылы шығар, театр ашылар қарсаңында.

Ғ.М. Жоқ! 22-ші жылы. Оны Мұхтардың өзі айтты. Сонсын осы күнгі Абай қыстауының қасында Мұхтар ауылының жері бар.

Т.К. Әуез Қожаның.

Ғ.М. Әуез Қожаның. Оны 22-ші жылы алып, сол жылы қыстаған екен. Бұл кезде Мұхтар партия мүшесі. Семейде губисполком председателі болғаны бар. КазЦИК-те секретарь да болған уақыты бар оның. 1945 жылы Абайдың жүз жылдығына барғанда, біз он шақты күн сол арада қалып қойдық. Өзінің қыстауына апарып көрсетті. Үйлерінің орны жатыр. Керемет жақсы жер екен. Ат тұратын қорасын да көрсетіп еді.

Т.К. Ғабе, осы ойды түйіндеген уақытта, әлі де кедергіге кездесіп жатқан адамдардың мұрасы жөнінде қандай шаралар қолдануымыз керек деп ойлайсыз?

Ғ.М. Бұл енді әлгіндей біреулер көлденең асылып, біреулері қарсы айтып, шиелендіріп қойған мәселелер ғой. Жазушылар одағы болып, академия болып, ең алдымен Орталық Комитеттің алдына мәселе қойылуы керек. Орыс әдебиетінде мұндай тұлғалар аз ба. Олардың бәрі де қазір кешірім алып, кейбіреулері ақталып жатыр. Бұл мәселелерді түгелдей әділ бағалап, орынды түрде көтерсе, шешуге болады. Бұл мәселені көтерген уақытта алдымен олардың шығармаларының басуға келетін-келмейтінін анықтап, күні бұрын іріктеп алып басу керектігін, оған алғысөз, сонғысөз, түсіндірме берілу керектігін, әсіресе әлгі ұлтшылдық сыңайдағы шағармаларының басылмауы керектігін айтып көтерсе, осы күні тындайды ғой деп ойлаймын. Анада әдемі-әдемі иіліп келіп еді. «Союз сүйтейін деп жатыр екен», – деп жазушылардың бір тобы ойбай салған соң кедергі болып қалған еді. Мысалы әлгі:

«Ертеде бар екен қалың Найман,
Қытайға қалың Найман қанат жайған.
Қалың Найман ішінде Бағаналы

Қазақта бақсы асқан жоқ Қойлыбайдан», – деп келетін нәрсе бар ғой. Қобызын қосқан, қобызы бәйгеден келген. Сонымен тоқтатып, аяғын кесіп тастаса. Мысалы аяғында: «Шіркін-ай, кері заманды құл қылар ем, бата алсам Бағаналы Қойлыбайдан», – дейді ғой соңында. Ал енді мұны шын тексерген адамға, осы кер заманның өзі революцияның алды екен. Көрдің бе? Соны кейін жариялаған дейді. Кейін жариялаған соң, баяғы біздің заман сөз болып тұр.

Т.К. Бұрып жіберуге болады ғой.

Ғ.М. Бола береді, иә. Сол сияқты нәрселер бар. Расын айтайын, солардың шығармаларын жүзеге асыруға жоғары жақтан үзілді-кесілді қарсылық жоқ, болған емес. Ал ғылым иесі адамдарға ғалымдарымыз қарсы, әлгіндей ақын-жазушыларға ақын-жазушыларымыз қарсы болды.

Т.К. Өзіміз екен ғой аяқтан тартып жатқан?

Ғ.М. Өзіміз, өзіміз.

Т.К. Тарих әділетсіз емес, кезінде өзі айтады ғой.

Ғ.М. Тарих, әрине, өзі айтады. Біржола ұмытылып кетпейді ғой енді. Дүниеде бір ой айтылу қиын, айтылған ой өлмейді. Бірде болмаса бірде шығады. Ал қазір жағдайымыз осы. Әрине, университет көтерсе де теріс болмайды. Академия көтерсе де теріс болмайды. Союз көтерсе де теріс болмайды, бірақ жеке адамдардың араласуын енді тоқтату керек.

Т.К. Шаршадыңыз-ау, Ғабе? Біраз шаршаттық-ау деймін тегі.

Ғ.М. Шаршау екі жаққа да ортақ нәрсе ғой.

Т.К. Көп-көп рақмет. Бұл біздің ғана жай кездесуіміз болып қоймас. Бұл запись институттың дүниесі, тағы басқа реті келетіндей жағдай болса, халыққа керекті сыр шертісу болды ғой деп ойлаймын.

Ғ.М. Рахмет, рахмет.

Т.К. Сіздің творчестволық табысыңыздың мол болып, әсіресе денсаулығыңыздың мықты бола беруіне, бильярддыңызды мықтап ойнай беруіңізге, содан шабыттана беруіңізге, біздің әдебиетімізге жаңа туындылар әкеле беруіңізге тілектестік білдірем.

Ғ.М. Рахмет. Бірақ келесі кездескенде мені бас салып ұстай алмай, бір кішкене әзірленуге мүмкіндік берерсіңдер. Ал жарайды, жолдас. Жолаушы жүріп бара жатыр екенсің, жақсы материалдар тауып қайт. Сол жерлерде Сәкеннің айналасында болған адамдар бар. Жолың болсын.

1974 жыл, 25 шілде